

Mandel'in Marksizmin tarihindeki yeri

Sungur Savran

2025, Ernest Mandel'in (1923-1995) ölümünün 30. yıldönümü. Mandel 20. yüzyılın ikinci yarısının en önemli Marksist iktisatçısı ve devrimci Marksist hareketin, artık parçalanmış olduğu bir aşamada, çok sayıdaki enternasyonal örgütünün en güçlüsünün önderiydi. Öldüğünde arkasında epeyce büyük bir boşluk bıraktı. Marksist teori, tam da Manifesto'nun yayınlanmasından günümüze kadar süren uzun tarihinde kendisine yönelen en uzun süreli taarruza maruz kalmaya yeni yeni başlamışken, dünya Marksizmi onu en güçlü biçimde savunan bir beyinden yoksun kalmıştı.

Bu yazıda, içinde yaşadığı çağ bağlamında Mandel'in teorik ve pratik mirasının bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağız. Elbette, Mandel gibi, Marksist teorinin ve politikanın hemen her alanında yapıtlar vermiş, toplu yapıtları derlense onlarca cilt tutacak olan, yaşadığı dönemde dünya devriminin bütün sorunlarına müdahale etmek için çaba göstermiş bir kişiliğin bütün yönlerini tek bir yazı sınırları içinde derinlemesine değerlendirmek olanaksızdır. Bizim yapmaya çalışacağımız, Mandel'in mirasındaki gerek olumlu gerek olumsuz en önemli noktaları öne çıkarma ve bütünsel bir değerlendirmeye ulaşma amacıyla sınırlı olacaktır.

Bu yazı, Mandel'in ölümünün hemen ardından yazmış olduğumuz bir anma ve değerlendirme yazısını temel almaktadır. Ancak burada, o yazı yazılırken ele alınmayan bir dizi konuya ilişkin, kimi uzun yeni bölümler kimi ise kısa pasajlar biçiminde yazılmış eklemeler vardır. Ayrıca değerlendirmenin içeriği ve tonu, bir

yandan dünyanın ve dünya solunun değişen tablosu bir yandan da bizim geçirdiğimiz düşünsel gelişim dolayısıyla önemli ölçüde değişmiştir.¹

20. yüzyılın en büyük Marksist iktisatçısı²

Mandel'i Marksizmin tarihi içindeki yerine yerleştirirken, ekonomi dışındaki bütün konularda doğal olarak içinde yaşadığı dönemde, yani 20. yüzyılın ikinci yarısında neyi temsil ettiğini tartışacağız. Ama ekonomi alanında tarihsel perspektifimizi daha da genişletmemiz gerekiyor. Marksist teorinin özgül bir alanı olarak ekonomi politığın eleştirisi söz konusu olduğunda, Mandel'in önemi 20. yüzyılın ikinci yarısıyla sınırlı olarak görülemez. Marx'ın çığır açan yapıtı *Kapital*'den sonra Marksist iktisat alanında, elbette sayısız yapıt verilmiş, birçok düşünür önemli katkılar yapmıştır. Özellikle 20. yüzyılın başıyla Ekim devrimi arasındaki zaman diliminde, kapitalizmin yeni evresi emperyalizmin teşhis ve tahlilinde çok önemli bir atılım yapılmıştır. Lenin'in yanı sıra, Buharin, Rosa Luxemburg, Rudolf Hilferding ve eşitsiz ve bileşik gelişme yasasını keşfederek 20. yüzyılın başlıca sorunlarından biri olan azgelişmişlik sorununa önemli bir ışık tutan Trotskiy³ Marksizme bütün yüzyıl boyunca yararlanacağı bir teorik miras devretmiş teorisyenlerdir.

Ne var ki, burada sözü edilenlerden Ruslar, yani Lenin, Trotskiy ve Buharin, sonuncusu hariç iktisatçı değillerdi. Leninist emperyalizm teorisi büyük bir teorik atılımdı ama saptadığı temel özellikleri *Kapital*'in kategorileri ışığında derinlemesine incelemiyor, bütün iç bağıntıları kurmuyordu.⁴ Buharin çok yetenekli bir teorisyen-

1 Sözü ettiğimiz yazı, Mandel'in ölümünün ardından *Sınıf Bilinci* dergisinin hazırladığı, "Ernest Mandel'e Saygı" başlığını taşıyan, o aşamada dergi zemininde faaliyet göstermekte olan bir dizi başka yoldaşımızın da yazılarına yer veren bir dosya içinde yer alıyordu: Sungur Savran, "Mandel'in Tarihteki Yeri: Geçici Bir Bilanço", *Sınıf Bilinci*, sayı 18, Yaz 1997.

2 Elbette "Marksist iktisatçı" kategorisi terimleri itibariyle çelişiktir. Marksist teori ekonomi biliminin alanı içinde yer almaz, onun bir eleştirisidir. Bu anlamda Mandel de bir "iktisatçı" değil, ekonomi politığın eleştirisine büyük katkılar yapmış bir teorisyendir. Bu terim sadece kolaylığı sağlamak için kullanılmıştır. Bu konuyu kapsamlı biçimde değerlendirdiğimiz bir çalışmamız için bkz. Sungur Savran, *Ekonomi Politik ve Marksist Eleştirisi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2025.

3 Trotskiy'in bu konudaki klasik çalışması, 1905 devriminin derslerini özetleyen *Sonuçlar ve Olasılıklar*'dır. Kitap Türkçede *Sürekli Devrim. Sonuçlar ve Olasılıklar* olarak yayınlanmıştır (çev. Ahmet Muhittin, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2007). Eşitsiz ve bileşik gelişme yasası konusunda Buharin'in dergimizdeki yazısına bakılabilir: "Eşitsiz ve bileşik gelişme: sürekli devrimin anahtarı", *Devrimci Marksizm*, sayı 24, Güz 2015.

4 Bunun bilincinde olduğu içindir ki Lenin kendi yapıtına "Popüler Bir Özet" altbaşlığını koymuş, devrimden sonra yayınlanan Fransızca ve Almanca basımlar için yazdığı önsözde ise çalışmasını "bileşik bir tablo" olarak nitelemiştir. Kitabın Türkçe çevirisinde "Popüler Bir Özet" altbaşlığının neden kaybolduğunu anlamak mümkün değildir. Ne de "bileşik bir tablo" ifadesinin "bütün bir tablo" olarak çevrilmesini. Bkz. V. İ. Lenin, *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları, 1969.

di ama temel fikirlerini sık sık değiştiriyor, tutarlı bir çerçeve sunamıyordu.⁵ Rosa Luxemburg'un yapıtı *Kapital*'in kategorileri ile daha derinlikli bir ilişki üzerinde yükseliyordu ama ikinci cildin yeniden üretim şemalarının yanlış bir okumasına yaslandığı için başarısız bir girişimdi.⁶ Hilferding'in finans kapital üzerine çalışması elbette bir ekonomi çalışması olarak en gelişkin olanıydı, ama çok önemli tez ve kavramlarına rağmen, yapıt yazarının zamanla iyice açığa çıkacak reformist perspektifinin çarpıklıklarını içinde taşıyordu.

İşte bütün bunlardan dolayı, Mandel, gerek kapitalizmin temel mekanizmalarını Marx'tan bu yana en berrak biçimde sergileyen yazar olarak, gerekse kapitalizmin yasalarının ve sosyalizme geçiş toplumlarının doğasının tahlili açısından kendi özgün katkıları dolayısıyla, *Marx'tan sonraki en büyük Marksist iktisatçı* olarak nitelenmeyi hak ediyor. Mandel, Marx'ın kapitalizmi anlamak ve eleştirmek için geliştirdiği teorik çerçeveyi, dogmatizme düşmeden, yaratıcı bir biçimde, ama onun yöntemsel temellerine sadık kalarak, 20. yüzyılın kapitalist dünyasının somut gelişmelerine başarıyla uygulamış, ekonomi politığın Marksist eleştirisini güncelleştirmiş ve günümüz kapitalizminin gelişme eğilimlerinin kavranmasına büyük katkılarda bulunmuştur.

Bu noktanın önemini kavrayabilmek için Mandel'in nasıl bir teorik konjonktürde çalışmış olduğuna değinmek gerekiyor. Bilindiği gibi Marx, kapitalist ekonomiyi tarihsel olarak geçici ve özgül bir üretim tarzı niteliğiyle incelemiştir. Kapitalizmin bütün öteki tarihsel üretim tarzlarından çok farklı bir karakter taşımasının temelinde, emek gücü başta olmak üzere bütün ürünlerin ve üretici güçlerin metalaşmasının, piyasada alım satım konusu haline gelmesinin, yani ürünlerin üreticilerinden bağımsızlaştığı bir ilişkiler ağının kurulmasının yattığını ortaya koymuştur. Kapitalizmde ekonominin işleyişi bu yüzden, ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, tek tek bütün aktörlerin ve toplumsal güçlerin (bu arada devletlerin) iradesinden bağımsız, yabancılaşmış biçimler altında belirlenir. Esas belirleyici güç, piyasanın ve sermayenin yasalarıdır. Tekil ekonomik aktörlerin (örneğin tekellerin) ve devletlerin etkisi geçici olarak büyük ağırlık taşıyabilir elbette; ama bu etkiler ancak sermayenin mantığının belirlediği genel çerçeve içinde işler. Değer yasası ve sermayenin yasaları kendilerini, son tahlilde, bütün aktörlere dayatır. Bu sınırlar ancak devrimle ve sermayenin mülksüzleştirilmesiyle aşılabılır.

Marx'ın sosyalist harekete bıraktığı bu sağlam miras, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yukarıda anılan Marksistlerin elinde kapitalizmin güncel somut gelişmelerinin eleştirel tahlili için güçlü bir araç oluşturmıştır. Ama 1920'li yılların ikinci yarısından başlayarak, ilk işçi devletinin bürokratik yozlaşması ve onun politik temsilcisi

5 Buharin üzerine Türkçede bulunabilecek en iyi çalışma Özgür Öztürk'ün şu makalesidir: "Bukharin'in Marksizmi", *Devrimci Marksizm*, sayı 25, Kış 2015-2016.

6 R. Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, çev. Tayfun Ertan, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Stalinizmin uluslararası komünist hareket üzerindeki etkisi, Marksist teorinin her alanında, bu arada iktisatta da, yaratıcılığın yerini donmuş dogmalara, teorik-zenginliğin ise birkaç kuru formüle terk etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu yoksullaşma ve donma süreci, II. Dünya Savaşı sonrasında “tekelci devlet kapitalizmi” teorisiyle doruğuna yükselmiştir. Bu teori kapitalizmin yasalarını bir yana bırakarak ekonomik gelişmeleri tekellerin ve devletin öznel seçimlerine bağlayan bakış açısının en canlı örneğidir. Bunun yanı sıra, iki savaş arasından miras kalan “sürekli kriz” teorileri II. Dünya Savaşı sonrasında çeyrek yüzyılı aşkın bir zaman dilimi boyunca süregiden dünya çapındaki hızlı sermaye birikiminin neredeyse görmezlikten gelinmesiyle ya da bir şekilde salt bir görünüş olarak sunulmasıyla sonuçlanmıştır.

Stalinist ideoloji alanında gelişen bu görüşlerin dışındaki Marksist iktisadi düşünce ise, II. Dünya Savaşı’nı izleyen tarihsel dönemde, kapitalizmin yaşadığı bu canlı sermaye birikiminin etkisi altında, Keynesçiliğin nüfuz alanına girmiştir. En önemli sözcülerini *Monthly Review* dergisi etrafında toplanan Amerikalı Marksistlerde (Paul Baran, Paul Sweezy, Harry Magdoff vb.) bulan bu yaklaşımın belirleyici yanı, değer yasasının ve sermayenin hareket yasalarının belirleyiciliğinin yerine tekellerin ve devletin belirleyiciliğini geçirmesi olmuştur. *Monthly Review* akımının iktisadi görüşlerinde Marx kadar Keynes’in de etkisi olduğunun söylenmesi kimseyi yadırgatmamalıdır.

Mandel’in iktisadi çalışmaları işte bu tarihsel bağlamda, Marksist teorik mirasın mülk edinilmesi, korunması ve zenginleştirilmesi açısından büyük bir önem taşıyor. Stalinist ideolojinin ve kapitalizmin başarısının (her ikisinin de geçici olacağı kolaylıkla söylenebilirdi) yarattığı mistifikasyon ortamında, kapitalizmin güncel gelişmelerinin Marksizm adına ama Marx’ın yönteminden büyük ölçüde uzaklaşarak incelendiği bir dönemde, Mandel, gününün kapitalizmini *Kapital*’de geliştirilen yaklaşım ve kategoriler aracılığıyla anlamaya ve yorumlamaya yönelik uzun soluklu yapıtlar vermiştir. Bu yapıtlarında tekellerin ve devletin iradesini mutlaklaştıran yaklaşımlara karşı değer yasasının ve sermayenin yasalarının (artık değer açlığı, birikimin yasaları, kapitalist rekabet ve aşırı kâr arayışı, yoğunlaşma ve merkezîleşme, kâr oranının düşüş eğilimi, krizlerin diyalektiği vb.), yaşanan bütün değişimlere rağmen hâlâ modern kapitalizmin itici güçleri olarak belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Kısacası, Mandel’in yapıtında Marx’ın iktisadi yeniden doğmuş ve güncelleşmiştir.

Modern kapitalizmin (yani emperyalizmin) bütünsel işleyişi konusundaki bu kavrayışı, Mandel’in özgül bir alanda, azgelişmiş kapitalizmin dinamiğinin tahlininde de döneminin sol düşüncesinin tuzaklarından kaçınmasını olanaklı kılmıştır. 1950’li yılların başlarından 1970’li yılların sonuna kadar, solda emperyalizm ve azgelişmişlik sorununa ilişkin olarak hâkim olan düşünce okulu “bağımlılık okulu” olarak anılabilecek düşünce sistemiydi. Bu düşünce okulu için, azgelişmiş ülkelerin

sanayileşmesi ve dolayısıyla gerçek anlamda kapitalistleşmesi söz konusu değildi. Bu ülkeler dünya ekonomisi içinde tarım ve maden ürünlerinde uzmanlaşmaktan hiçbir biçimde kurtulamayacaklardı; en fazlasından uluslararası işbölümüne hafif tüketim mallarının (tekstil, gıda vb.) montajı yoluyla katılabilirlerdi. Andre Gunder Frank, Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Arghiri Emmanuel gibi ünlü iktisatçıların bu yaklaşımı, belki de en iyi ifadesini okulun öncüsü sayılabilecek Paul Baran'ın şu cümlesinde buluyordu: “Emperyalizmin günümüzdeki ana görevi: azgelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmasını engellemek, eğer bu olanaksızsa yavaşlatmak ve denetlemek.”⁷ “Bağımlılık” okulu kuşkusuz içinde yaşadığımız gerçekliği kavramak açısından, özellikle emperyalizme ilişkin duyarlılığı temellendirmek bakımından kuşkusuz önemli katkılar yapmıştır, ama aynı zamanda bu konuda çok büyük bir yanılmanın da kaynağı olmuştur.

Bu yanılğı elbette emperyalizmin hâkimiyeti altında azgelişmiş kapitalist ülkelerin ciddi sanayileşme yaşayamayacağı ve daha da önemlisi gerçek anlamda kapitalist birer ülke haline gelemeyeceği teziyle ilgilidir. Bu tez çeyrek yüzyıl boyunca savunulurken Latin Amerika'dan Güneydoğu Asya'ya, Türkiye'den Hindistan'a birçok azgelişmiş kapitalist ülkede hızlı bir sanayileşme ve kapitalistleşme süreci yaşanıyordu. Solda hâkim teoriyle gerçeklik bu kadar büyük bir çelişki içinde olunca, kaçınılmaz olan oldu: Marksizm içinde doğan bir tepkiyle bir uçtan diğerine savrulan ve emperyalizmin tarihsel rolünü *ilerici* olarak niteleyen karşıt bir teori 1970'li yılların sonundan itibaren ciddi bir yükselişe geçti.⁸ Bugün, sol liberalizmin genel ekonomik bakış açısının temelini oluşturan işte bu görüştür.

Mandel, bu iki kutbun ötesinde, azgelişmişliği emperyalizmle ilişkisi içinde bütünsel olarak tahlil etmiş, “bağımlılık” okulunun hatalarından kaçınırken, emperyalizmin gerici, baskıcı, hiyerarşik karakterini de ortaya koymuştur. Daha 1962 yılında yayınlanan ilk başyapıtında emperyalist dünya ekonomisi içinde işbölümünün değişmekte olduğuna işaret eden Mandel,⁹ 1980'li yıllarda bu değişimin sonuçlarını çıkarıyordu. Ona göre,¹⁰ II. Dünya Savaşı sonrası gelişmeler, bazı azgelişmiş kapitalist ülkelerin iktisadi ve toplumsal yapılarını hızla değiştirmiştir. Bu ülkeleri artık “emperyalizme tâbi yarı-sanayileşmiş ülkeler” olarak nitelemek ve öteki az

7 Paul Baran, *The Political Economy of Growth*, Harmondsworth: Penguin, 1973, s. 340. Baran'ın çığır açan kitabı ilk kez 1957'de yayınlanmıştır.

8 Sol azgelişmişlik teorisinin bütün bu sorunlarını başka bir yazımızda ayrıntılı olarak ele almıştık. Bkz. “Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme”, *Onbirinci Tez*, 3, Mayıs 1986. Ayrıca *Kod Adı Küreselleşme* kitabımızın (3. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2022) “Emperyalizm ve Azgelişmişlik” bölümüne de (s. 269-301) bakılabilir.

9 *Marksist Ekonomi El Kitabı*, cilt 3, çev. Orhan Suda, 2. basım, İstanbul:1975, Suda Yayınları.

10 Bkz. E. Mandel, “Yarı-Sömürge ülkeler ve Yarı-Sanayileşmiş Egemenlik Altındaki ülkeler”, *Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler* içinde, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1985.

gelişmişlerden ayırmak gerekir. Bu toplumların sosyo-ekonomik yapısı açısından birbiriyle bağıntılı çok önemli değişiklikler söz konusudur: sanayinin üretim ve ihracatta ağırlıklı bir yer kazanması, kent ve kır proletaryasının çalışan sınıflar içinde ön plana geçişi, gelir düzeyinin öteki az gelişmişlerle karşılaştırılamayacak bir düzeye yükselmesi, emperyalist ülkelerdekini andıran bir finans kapitalin ortaya çıkışı vb. Elbette bütün bunlar emperyalizmin çeşitli yöntemlerle sürdürdüğü hâkimiyeti ortadan kaldırmaz: Yabancı sermayenin ağırlığı, emperyalist metropollerin mali üstünlüğü, bu ülkelerin teknolojik, ticari, askerî ve diplomatik bağımlılığı süregiden özelliklerdir. Ama Mandel'in saptadığı bu değişimin bu ülkelerdeki sınıf mücadelesi ve devrim stratejisi açısından çok önemli sonuçları vardır. Anti-emperyalist ve demokratik görevler öneminden hiçbir şey yitirmemekle birlikte, proletarya bir sınıf olarak her geçen gün daha fazla devrimin itici gücü haline gelmekte, sosyalist görevlerin önemi artmakta, devrimin sürekliliği daha da aciliyet kazanmaktadır.

Dünya kapitalizminin işleyişi ve azgelişmişlik/emperyalizm ilişkisi dışında, Mandel'in kapitalizmin tahliline yaptığı belki de en büyük katkı, kapitalizmin dönemsel olarak yaşadığı büyük krizlerin teorik açıklaması planında olmuştur. Bu büyük krizleri Mandel “uzun dalgalar” teorisi temelinde açıklamıştır.¹¹ Kapitalizmin tarihinde, her biri yaklaşık yarım yüzyıl süren, genişleme ve depresyon evrelerine bölünen uzun dalgaların varlığını keşfeden Mandel değildir. Bu sorun birçok araştırmacının ampirik çalışmalarına konu olmuştur. Özellikle Rus istatistikçisi Nikolay Kondratyef'in 1920'li yıllarda yaptığı çalışmalar bu alanda öncü bir rol oynamıştır. Son dönemde de birçok araştırmacı, kapitalizmin güncel krizini uzun dalgalar kavramı temelinde açıklamaya yönelmiştir. Kendi teorik çerçevesini Trotskiy'in 20'li yıllardaki bir makalesine¹² yaslayan Mandel'in katkısı, uzun dalgaları sağlam bir Marksist çerçeveye yerleştirmesi olmuştur. Biz ayrıntıya girmek yerine bu çerçevenin ana hatlarına değinelim.

Birincisi, Mandel uzun dalgalar teorisini sermaye birikiminin motoru olan kâr oranının hareketi temeline yerleştirir. Kapitalizmin genişleme ve depresyon evrelerini belirleyen, kâr oranındaki yükseliş ve düşüşlerdir. Bu, Mandel'in uzun dalgalara yaklaşımını, bunları fiyat-dalgalanmalarına bağlayan teorilerden de (başlıca Kondratyef), salt teknolojik buluşlara dayandıran teorilerden de (Schumpeter ve günümüzde nice teori) ayırır ve üstün kılar. İkincisi, kâr oranının bu merkezî rolü,

11 Bu konuda Türkçede şu kaynaklara başvurulabilir: Ernest Mandel, “Kapitalizmin Tarihinde ‘Uzun Dalgalar’” *Dünya Kapitalizminin Bunalımı* içinde (der. Nail Satlıgan/Sungur Savran) İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988 ve Ernest Mandel, *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1986 (Nail Satlıgan/Sungur Savran derlemesi, 2008 çöküşü sonrasında bu kez Belge Yayınları tarafından *Dünya Kapitalizminin Krizi* başlığı altında yeniden yayınlanmıştır: 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009.)

12 Bkz. Lev Trotskiy, “Kapitalist Gelişme Eğrisi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010.

depresyondan çıkışın hiçbir biçimde otomatik olmadığı anlamına gelir.¹³ Krize girişle krizden yeniden çıkış arasında bir asimetri vardır. İlki kâr oranının düşüş eğilimi dolayısıyla, sermayenin yasalarının bir ürünü olarak ortaya çıkar. Oysa, kâr oranını yükseltmek için sermayenin kendi hareketi yeterli değildir. Bir dizi toplumsal değişim ve çalkantı krizden çıkışın zorunlu koşulu haline gelir. Bunların başında da artık değer oranının arttırılması, yani sınıf mücadelesi gelir. Bu da Mandel'in uzun dalgalar teorisinin üçüncü ayırıcı yanıdır. Bütün bunlar, 70'li yıllardan ölümüne kadar Mandel'e ekonomik krize yaklaşımında bütün öteki teorisyenlere göre büyük bir üstünlük sağlamıştır. Mandel, krizi daha patlak vermeden (ünlü yapıtı *Geç Kapitalizm*'in birinci Almanca basımının yayınlandığı) 1972'de öngörmekle kalmamıştır. Daha önemlisi, krizin ilk evresinden itibaren¹⁴ uzun dönemli olacağı konusunda ısrar etmiş, sermayenin krizden kendi lehine bir çıkış yolu bulabilmek için işçi sınıfına taarruz edeceği konusunda bütün solu taarruz başlamadan uyarmış, tavizci, orta yolcu politikaların bu taarruz karşısında iflas edeceğini hatırlatmıştır.

Geç Kapitalizm

“Mandel'in başyapıtı olarak anılabilecek bir yapıtı var mıdır?” diye sorulduğunda 20. yüzyılın ikinci yarısının bazı başka öne çıkan Marksistleri için yaptığımız bir gözlemin Mandel **için de geçerli olduğunu görüyoruz**.¹⁵ Aynen Baran, Sweezy, Samir Amin vd. için olduğu gibi Mandel'in de, birçok yapıtı arasında iki tanesi öne çıkar. Bunlardan ilki, diğer yazarlar için kullandığımız ifadeyle “yarı ders kitabı-yarı büyük sentez kitabı”dır: *Marksist Ekonomi El Kitabı*,¹⁶ ekonomiden antropolojiye, etnografyadan sosyolojiye modern bilimin bulguları ile Marksist tarih ve iktisat teorisinin temel önermeleri arasındaki somut bağları kurmaya adanmıştır. İlk kez Fransızca olarak (*Traité d'économie marxiste*) 1962'de üç cilt halinde yayınlanmış, daha sonra 1968'de İngilizceye *Marxist Economic Theory* başlığıyla çevrilerek iki cilt halinde yayınlanmıştır. Türkçeye, saygıyla anmayı görev bildiğimiz Orhan Suda tarafından Fransızca aslından çevrilmiş, önce iki cilt olarak Ant Yayınları tarafından¹⁷, sonra aslına uygun şekilde üç cilt halinde Suda Yayınları tarafından, daha

13 Bu önermenin önemini kavrayabilmek için, solun bir başka önemli teorisyeninin, Wallerstein'in 80'li yıllardan yüzyıl dönümüne kadar depresif uzun dalganın 90'lı yıllarda otomatikman yerini genişleyen bir uzun dalgaya bırakacağı yolunda bir öngörüü ileri sürdüğünü hatırlamak gerekiyor. Kuşkusuz gelişmeler bu konuda da Mandel'i haklı çıkarmıştır.

14 Ernest Mandel, *The Second Slump*, Londra: New Left Books, 1978. Türkçesi: *Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Koral, t.y..

15 Bkz. Sungur Savran, “Deniz Gezmiş'in Hocası”, *Devrimci Marksizm*, sayı 58-59, Güz-Kış 2024, s. 248-249.

16 3 cilt, 2. basım, çev. Orhan Suda, İstanbul: Suda Yayınları, 1975.

17 2 cilt, çev. Orhan Suda, İstanbul: Ant Yayınları, 1970.

sonra tek cilt olarak Özgür Üniversite tarafından¹⁸ okura sunulmuştur.

El Kitabı'nda yok yoktur. Marksist ekonomi politik eleştirisinin temellerinden Sovyet ekonomisine ve sonunda sınıfsız topluma gidişe ilişkin her konu, teorinin, kitabın içinde yazıldığı dönemin her türlü sosyal biliminin sağladığı ampirik verilerle sınanması temelinde anlatılmaktadır. Batı dillerinde de Türkçede de baskı üzerine baskı yapması en azından Mandel hayattayken kitabın bir ders kitabı ve sosyalist militan veya işçi militan eğitimi kaynağı olarak ne kadar popüler olduğunu ortaya koymaktadır. 1970'li yılların dağdağalı günlerinde biz İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde asistan olarak çalışırken solun epeyce güçlü olduğu fakültemizin öğrencileri ekonomi politik seminerleri düzenlerdi (sonuç olarak kendi fakültelerinin konusuydu bu!), yani fakültede Marksist ekonomi seminerleri düzenlenirdi. Aralarında (bazısı sonradan yakın çalışma arkadaşımız da olmuş olan) birkaç devrimci Marksist öğrenci vardı ama sanıyorum Mandel'in *El Kitabı* diğer akımların militanları için de en çok tercih edilen kaynaklardandı.

El Kitabı gerçekten bir bilgi hazinesiydi. Birkaç kuşağın Marksist iktisat eğitiminde çok olumlu bir rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir. Aynı zamanda Mandel'in de iktisat alanındaki en önemli iki yapıtından biriydi. Ama kimse Mandel'in öğretmenliğinin bununla sınırlı kaldığını sanmasın. Bir devrimci Marksist Enternasyonal'in önderi konumunda olduğu için hem genç kadrolara hem işçilere yönelik olarak Marksist teori konusunda kaleme aldığı, başlı başına önem taşıyan başka çalışmaları da vardı. Bunlardan birinin, kendi içinde büyük önemi olduğundan sözü edilmelidir. *Marksizme Giriş*¹⁹ başlığını taşıyan bu kitap 1970'li yıllarda Köz Yayınları, daha yakın zamanlarda ise Yazın Yayıncılık tarafından defalarca basılmıştır. (Bizim elimizdeki son basım 2011 yılındaki 5. baskıdır ama daha sonra yeniden basıldığını biliyoruz.)

Bu ek bilgiyi de verdikten sonra Mandel'in ikinci tür başyapıtına geçebiliriz. Yani 20. yüzyılın öteki önde gelen Marksist iktisatçılarına benzer şekilde “kapitalizmin yeni aşamasını ve o aşamada ortaya çıkan yeni ilişki ve sömürü mekanizmalarını analiz etmek amacıyla” yazılmış yapıtına. Bu kitap Mandel'in hiç kuşkusuz, bütün pedagojik değerine rağmen *Marksist Ekonomi El Kitabı*'ndan da daha önemli olan ve doktora tezine dayanan 1972 tarihli *Geç Kapitalizm* başlıklı yapıtıdır.²⁰ *El Kitabı*'ndan farklı olarak bu kitap Almanca olarak kaleme alınmıştır.²¹ Onun için

18 3. Baskı, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008.

19 Ernest Mandel, *Marksizme Giriş*, 5. baskı, çev. Orhan Dilber/Şadi Ozansü/Bülent Tanatar/Osman S. Binatlı, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2011.

20 Ernest Mandel, *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus Kitap, 2008.

21 Mandel'in yabancı dil kapasitesi efsanevi idi. Almanya'da doğmuş olduğu için Almanca, Belçika'da yaşadığı ve öğretim üyesi olarak çalıştığı için Fransızca ve Flamanca zaten kendi dilleri sayılırdı. Ama İngilizcesinin örneğin Fransızcasından akıcılık bakımından hiç farkı yoktu. Yalnız, İngilizceyi koyu bir Alman aksanıyla konuşurdu. Kimileri Avrupa'nın bütün ülkelerinin dillerine

orijinal adı *Spätkapitalismus*'tur. Bu yapıt üzerinde biraz durmamız Mandel'i kendi döneminin içine yerleştirmek ve önemini anlamak bakımından bize ek katkılar sağlayacaktır.

Geç Kapitalizm, belirli bir konjonktürde dünya kapitalizminin genel gidişatını bütünselliği içinde anlamak ve kapitalizmin uzun vadeli tarihsel hareketi bağlamına yerleştirmek bakımından çok önemli bir yapıttır. Marksizmin tarihinde, kapitalizm ve sınıf mücadeleleri belirli bir dönemden çıktığında ve yeni bir dönem açıldığında önemli bir sorun doğmuştur daima: Uzun on yıllardır genel konjonktüre ilişkin geliştirilen görüşler birden geçersiz hale geldiği, yeni dünya durumu yeni fikirleri çağırdığı halde, teori alıştığı gibi konuşmaya devam eder, yeni dönemin bilinci hemen uyanmaz. II. Dünya Savaşı ertesinde olan tam da budur. İki dünya savaşı arasındaki dönem (1918-1939) bir bütün olarak düşünüldüğünde dünya kapitalizminin tarihinde görülen en büyük krize sahne olduğundan, daha da önemlisi Marksistler bu krizi (gayet haklı olarak) kapitalist üretim tarzının tarihî gerilemesinin bir ifadesi olarak almış olduklarından dolayı, savaş sonrasında yaşanan büyük canlılık ve ekonomik büyüme çoğu Marksiste “yapay” görünmüştür. Marksistlerin büyük çoğunluğunun, en başta Sovyetik ekolün “Tekelci Devlet Kapitalizmi” teorisinin ve Batı dünyasında en etkili Marksist ekol olan *Monthly Review*'nin teorik çerçevelerinin büyük ölçüde değer yasasından uzaklaşarak tekelci yapıyı *Kapital*'in genel analizinin dışında görmesi ve devlete geçmişte hiç olmadığı kadar büyük bir rol atfetmesi işte bunun bir ürünüdür. Bu teorilere göre, **kapitalizmi kendi yasaları değil devlet ayakta tutmaktadır**. Mandel'in *Geç Kapitalizm*'de ortaya koyduğu tablo, kapitalizmin Marx tarafından keşfedilmiş olan yasalarının II. Dünya Savaşı sonrasında hâlâ bütünüyle geçerli olduğunu ikirciksiz biçimde ortaya koyan ve böylece Marksist iktisatçılar arasında savaş sonrası dönemde hâkim olmuş olan eğilimi tersine çeviren bir kaynak işlevini üstlenmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, kitap kapitalizmin tarihindeki en canlı sermaye birikimi dönemi yaşanırken yazılmasına rağmen bir dünya krizinin yaklaşmakta olduğunu öngörmüştür. Ama bunu yukarıda sözünü ettiğimiz en etkili iki teorik çerçevede olduğu gibi devletin elindeki olanakların tükenmesine değil, Marx'ın sermayenin gelişme yasaları arasında en önemlilerinden biri olarak ortaya koyduğu, sermayenin organik bileşiminde yaşanan yükselişin bir sonucu olarak genel kâr oranının düşüşüne bağlamıştır. (Doğrusunu söylemek gerekirse, ne “tekelci devlet kapitalizmi” teorisinin, ne de *Monthly Review* okulunun krize sağlam ve inandırıcı olmak bir yana elle tutulur bir açıklama bile getirdiğini söylemek zordur. Yine de bir kez kriz başladıktan sonra, krizlerin en önemli boyutlarından olan “aşırı kredi krizi” olgusunu Paul Sweezy'nin haklı olarak çok vurguladığını kaydetmeden geç-

hâkim olduğunu bile söylemişlerdir.

meyelim).

Geç Kapitalizm'in bu şekilde özetlenmesi, hem Marksistler hem de 1980'li yıllarda yükselişe geçen postmodernizme yatkın düşünürler arasında çok yaygın olan bir yanlış kavrayışın da ortaya konulmasına olanak yaratıyor. Bu çok önemli meseleyi deşmeden önce, çoğu yazarın kendine sormadığı bir soru soralım: Mandel kitabına neden *Geç Kapitalizm* başlığını uygun görmüştür? Soruyu sormanın ne kadar anlamlı olduğu şundan bellidir: “Geç Kapitalizm” kavramı aslında, Marx ve Engels'in teorik mirasını bütünüyle sahiplenilen bir düşünür tarafından değil Marx'tan etkilenen ama kendi alternatif yolunu çizen bir Alman sosyologu olan Werner Sombart tarafından ortaya atılan bir kavramdır. Daha sonra gittikçe daha yaygın olarak “Frankfurt Okulu” ya da “eleştirel teori” olarak bilinen, kökleri Marksizmde yatan ama dalları postmodernizme açılan okulun düşünürleri tarafından kullanılmıştır. Son dönemde Mandel'in kullanımından çok uzakta, esas olarak psikoloji ve kültür alanlarında geliştirilen düşünce çerçeveleri bağlamında kullanılmaktadır. Mandel'in ne Sombart'la en ufak bir ilişkisi vardır (kitabın dizininde adı bile geçmemektedir), ne Frankfurt Okulu'na ya da eleştirel teoriye sempati duymuştur, ne de onun yaşamının son yıllarında bir sel gibi yükselmeye başlayan ama esas ölümünden sonraki yıllarda solda tam hâkimiyet sağlayan postmodernizme en ufak bir sempati duyacağı düşünülebilir.

Dolayısıyla, *Geç Kapitalizm* adının çok da doğru bir seçim olmadığı söylenebilir. Zaten Mandel bu adı hiç de heyecanla kucaklayarak seçmediğini kendisi de açıklamıştır yapıtında. Kitabın “Giriş” bölümünde iki “uyarı” yapar. Biz bunların önce ikincisini, sonra ilkinin ele alacağız. Yazar, açık açık, “bu tarihsel dönem için ‘geç kapitalizm’den daha uygun bir terim önerememekten duyduğumuz üzüntüyü ifade etmeliyiz. Bu terim tatmin edici değildir, çünkü senteze değil kronolojiye ilişkindir” demektedir.²² Mandel bu çıplak önermeyi yaptıktan sonra (terimi sevmiyor bile, “üzüntü” ifade ediyor onu kullandığı için), terimi başka seçeneklere tercih etmesinin tek nedeninin onların daha da zararlı olacağı inancı olduğunu belirtiyor.

Oysa Mandel'in kendi seçimi de epeyce ciddi bir zarara yol açmıştır! “Geç kapitalizm” terimi Mandel'in arzusu hilafına kapitalizmin tarihinde **kapitalizmin yeni bir dönemi** olarak algılanmış ve resmen suistimale uğramıştır. Birçok Marksist, en iyilerinden olanların bazıları da dâhil olmak üzere, Mandel'in bu kitabında, Marx'ın çağının klasik kapitalizmi ile Lenin'in çağının emperyalizminin ardından gelen ve onlardan ayrı bir karaktere sahip olan farklı bir dönemin başladığını ileri sürdüğünü düşünür. Ama bundan çok daha vahimi şudur: Geçen yıl hayata veda etmiş olan Fredric Jameson'ın 1991'de yayınlanan *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*²³ başlıklı kitabında postmodernizmin “geç kapitalizmin”

²² A.g.y., s. 27.

²³ *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, çev. Füsun Turcan Elmasoğlu, İstan-

kültürel alandaki izdüşümü olduğunu ileri sürmüş olması. Jameson burada “geç kapitalizm” terimini genel bir devre ilişkin olarak kullanmamaktadır. Referansı doğrudan doğruya Mandel’in kitabındaki analizedir. Jameson’ın bu cüretkâr nitelemesi anakronistik bir şaşkınlıkla malûl olmasına ve buna üç yıl önce yitirdiğimiz Amerikalı Marksist Mike Davis çok erkenden işaret etmesine²⁴ rağmen (Mandel için *Geç Kapitalizm*’in konusu 1945’te başlar, postmodern çağın ise tam da bir önceki dönemin genel çerçevesi yıkıldıktan sonra 1980’li yıllarda açıldığı ileri sürülmüştür), postmodernistlerin daha solcu olanları ve Marksistlerin daha postmodern olanları, koro halinde, Jameson’ın bu tezini papağan gibi tekrarlamışlardır. Bu tabii genç kuşakların Marksizme sempati duyan mensupları arasında postmodernizme büyük bir itibar kazandırmış, onu, gençliğe tamamen karşıtı olduğu Marksizmin bir uzantısı gibi göstermiştir.

Oysa Mandel için *Geç Kapitalizm* katiyen Jameson’ın ve birçok başkalarının ileri sürdüğü gibi, kapitalizmin yeni bir evresinin analizini içermez. Burada Mandel’in daha kitabın Giriş bölümünden, yani ilk sayfalarından itibaren yaptığı iki uyarıdan ilkinde dönüyoruz:

Birincisi, “geç kapitalizm” terimi hiçbir şekilde emperyalizmin özünde değiştiğini ileri sürmemekte ve Marx’ın *Kapital*’i ile Lenin’in emperyalizminin analitik bulgularını günü geçmiş saymamaktadır. (...) ***Geç kapitalizm dönemi kapitalist gelişmenin yeni bir çağı değildir.*** O yalnızca emperyalist, tekelci kapitalist çağın ileri bir aşamasıdır.²⁵

Daha açık ne yazılabilir? *Geç Kapitalizm*’in, kapitalizmin tarihinde yeni bir çağ olmadığı yazarının kaleminden böylesine açıkça yazılmışken Jameson’ın yaptığına ne ad takmak gerekir? Hayatını yeni yitirmiş bir yazar hakkında daha ağır şeyler söylemeyelim. Sadece Jameson’ın bu tezinin Marksist bir tez olmadığıнын, olsa olsa Frankfurt Okulu’na yaslanan bir yaklaşım olduğunun, postmodernizme de muazam bir paye verdiğinin altını çizelim.

Marksist değer ve artık değer teorisinin savunulması

Bizim sadık okurlarımız, 1970’li ve 1980’li yıllarda sol liberalizm, postmodernizm ve bir dizi başka ekolün Marksizme saldırısının yanı sıra bir de ekonomi politik alanında Marx’ın değer ve artık değer teorisine büyük bir eleştirel taarruz yapıldığını anımsayacaklardır. Bu saldırının ayrıntılı öyküsünü ve bizim de bu saldırıya

bul: Alfa, 2022.

24 Mike Davis, “Urban Renaissance and the Spirit of Postmodernism”, *New Left Review*, No 151. May-June, 1985.

25 *Geç Kapitalizm*, a.g.y., s. 28, vurgu bizim.

karşı verilen mücadeleye katkımızı en son çıkan kitabımızda ayrıntılı olarak anlatıyoruz.²⁶ Kısaca hatırlatmak gerekirse, İtalyan iktisatçısı Piero Sraffa'nın, 1960'ta yayınladığı *Malların Mallarla Üretimi* başlığını taşıyan kitabında geliştirdiği teorik çerçeveye yaslanan, çoğu Marksizmin içinden gelen bir dizi iktisatçı, Marx'ın değer ve artık değer teorisinin çelişkilerle malûl olduğunu, Marksistlerin artık Sraffa'nın teorik çerçevesini benimsemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Marksist kanat buna birçok argümanla karşı çıkmış, bu tartışma içinde bir yan ürün olarak Marx'ın ekonomi politik eleştirisinde “dönüşüm sorunu” olarak kodlanmış olan alanda yeni ufuklara doğru bir açılım yaşanmıştır. Bütün bunları *Ekonomi Politik ve Marksist Eleştirisi* kitabımızda anlattık. Burada hiçbir ayrıntısına girmemize gerek yok.

Bu meseleyi Mandel'in bu konuda yaptığı katkıya değinmek için açtık. Sraffacılık (ya da bizim yanlış bulduğumuz adıyla yeni-Ricardoculuk) tartışmasında Mandel'in tavrı ile bizimki bütünüyle paraleldi. *Geç Kapitalizm* bu konuya elbette girmiyordu. Ama Mandel daha “Giriş” bölümünde bu meseleye değinme gereğini hissetmişti.

Son on yılda, Marksist iktisat teorisindeki canlanma, Piero Sraffa'dan esinlenen Cambridge Okulu'nun “neo-klasik” marjinalizme karşı Neo-Rikardocu saldırısı ile aynı zamana rastladı. Marx öncesi bir versiyonuyla bile, emek değer yasasının her türlü rehabilitasyonunu ancak sevinçle selamlanır olmakla birlikte [aslında böyle], bizim neo-Rikardoculuk ile Marksizm arasında gerçek bir sentezin mümkün olmadığına inancımız sürüyor. Günümüzün Marksistleri, Marx'ın Ricardo üzerinde katettiği ve şimdi Neo-Ricardocu teorisyenlerin geri almaya çalıştığı bütün o belirleyici ilerlemeleri savunmakla yükümlüdürler.²⁷

Mandel 1972'de bunları yazdıktan sonra 1980'li yıllarda Alan Freeman ile birlikte editörlüğünü yaptığı ve tartışmanın Marksist kanadından yazarları bir araya getiren, bizim de bir yazıyla katkıda bulunduğumuz bir kitap yayınlamıştır.²⁸ Mandel'in bu kitaba sadece bir editör önsözü yazmış olması, bize, bir uluslararası

26 *Ekonomi Politik ve Marksist Eleştirisi*, a.g.y., tamamı.

27 *Geç Kapitalizm*, a.g.y., s. 29. Biz kitabın Türkçesini okuma fırsatı bulamadık zira İngilizcesinden 30 küsur yıl sonra yayınlandı. Yıllar önce yitirdiğimiz dostumuz ve yoldaşımız Nail Satılğan *Devrimci Marksizm*'de yayınlanan bir makalesinde (bazı eleştirilerde bulunmakla birlikte) çevirmen Candan Badem'in “doğru bir çeviriyi akıcı bir dille birleştirmeyi bilmiş” olduğunu söylüyor. *Kapital*'in çevirmeninden daha iyi bir kefil bulunamaz elbette. Yalnız bütün çevirilerin başına yer yer geldiği gibi, yukarıdaki cümlede de “labour theory of value” dalgınlıkla “emek değer yasası” haline gelmiş, bir redaksiyon dalgınlığından dolayı cümle düşüklüğü doğmuş ve bir kavram tutarsız biçimde Türkçeleştirilmiş: hem k harfiyle “Neo-Rikardocu” denmiş, hem de c harfiyle “Neo-Ricardocu”. Bunlara işaret etmek görevimiz, yoksa okur bizden bilir. Amacımız hiçbir şekilde çevirinin değerinden eksiltmek değil. 600 sayfalık, yer yer ağır terminoloji kullanan bir kitabın Türkçeleştirilmesi ağır işçilik. Çevirmene teşekkür etmek gerek.

28 Ernest Mandel/Alan Freeman (der.), *Ricardo, Marx, Sraffa*, Londra: Verso, 1984.

örgütün yöneticiliğinin bütün öteki teorik çalışmalarıyla bir arada düşünüldüğünde kendisine bu tür çalışmalar için yeterince zaman bırakmamasının bir ürünü olarak görünüyor.

Bu büyük tartışma döneminde Mandel'in bu tartışmaya ve Marx'ın iktisat teorisinin savunulmasına esas büyük katkısı başkadır. 1970'li yıllarda, "1968" koduyla anılan büyük devrimci yükselişin bir ürünü olarak Marx'ın *Grundrisse* başlığı verilen eseri ilk kez orijinal Almancası ve Rusça çevirisi dışında başka dillere çevrilirken, Marx ve Engels'in döneminde yapılan ilk çeviriden o yana *Kapital* de ilk kez İngilizceye yeniden çevrilmişti. Yayınevi bu yeni çevirinin her üç cildi için de Mandel'e bir önsöz ısmarlamıştı. Bu kararın doğruluğunu yeterince vurgulamayız. Başka hiçbir çağdaş Marksist iktisatçı *Kapital*'e önsöz yazmayı Mandel kadar hak edemezdi. Bizde Yazın Yayıncılık çok hayırlı bir iş yaparak bu üç önsözü bir araya getirmiş, tek bir kitap halinde yayınlamıştır.²⁹ Bu kitap, Marksist ekonomi politik eleştirisine ve *Kapital*'e giriş amacıyla okunabilecek en iyi metinler arasındadır. Okunması kuvvetle tavsiye edilir.

Geniş ufuklu bir teorisyen

Mandel'in ekonomi dışındaki alanlarda da bir Marksist teorisyen olarak önemini ortaya koymak için çok çeşitli konulara yayılan katkılarını bu yazının sınırları içinde uzun uzadıya ele almamız mümkün değil. Marx'ın düşüncesinin oluşum sürecinden³⁰ nükleer silahlanma ve barış sorununa³¹, yepyeni bir olgu olarak Avrupa Birliği'nin teorileştirilmesinden³² ekoloji sorununa kadar sayısız alanda Mandel henüz bütünüyle değerlendirilmemiş teorik açılımlar ve katkılar yapmıştır.

Bu katkılarının yanı sıra, sosyalist harekette periyodik olarak ortaya çıkan Marksizm reddiyelerine ve revizyonizmlere karşı da yorulmaz bir teorik mücadele vermiştir. Mandel uluslararası sosyalist hareketin bütün önemli dönemeçlerinde, yaşadığı bütün büyük çalkantılarda, güncelleştirilmiş, somut ama ortodoks bir Marksizm temelinde en etkili teorik müdahaleleri yapmış bir teorisyendir. Denilebilir ki, son 30 yılında dünya çapında Marksist teoriye yapılan bütün saldırılarda, Mandel, genç Marksistler için klasik teoriyi her türlü reddiye ve revizyonizme karşı savunmak bakımından en etkili uluslararası teorisyen olmuştur.

Bütün savrulmalar karşısında Mandel'in büyük katkısı, kapitalizme teslimiyet ile sosyalizmin bürokratik karikatürü dışında bir üçüncü yol olduğunu ortaya koymak olmuştur. 70'li yıllarda Avrupa Komünizmi, Stalinist bürokratik diktatörlükten kaçarken burjuva parlamenter demokrasiye sığınmaya kalkıştığı anda, bir üçüncü yo-

29 Ernest Mandel, *Marx'ın Kapitali*, çev. Osman S. Binatlı, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2008.

30 *Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu*, çev. Ardaşes Margos, İstanbul: Köz Yayınları, 1978.

31 *Nükleer Savaş ve Sosyalizm*, çev. Erman Demirci, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1987.

32 *Avrupa Amerika'ya Karşı*, çev. Mustafa Dağlar, İstanbul: Köz Yayınları, 1974.

lun, proleter demokrasisinin mümkün olduğunu ortaya koyan en başta Mandel'dir. Bürokratik işçi devletlerinde planlamanın ve kamu mülkiyetinin yaşadığı başarısızlıklar karşısında, hem o ülkelerde, hem de dünyanın geri kalanında sosyalistler arasında yayılan ve özellikle merkezî planlama konusunda Marksizmin yaklaşımına kesin bir tavır alan "piyasa sosyalizmi" ekolüne karşı en etkili eleştiriyi yine Mandel yapmıştır.

Bu son konu üzerinde kısaca durmak önemli. Daha eskiye giden bir tarihi olmakla birlikte piyasa sosyalizminin bürokratik işçi devletlerinin çoğunluğunda devlet katında bile hâkim hale gelmeye başlaması 1970'li yıllara rastlar. Başka yerlerde de yazdık, o dönemde Batı'da postmodernizm, bizim gibi ülkelerde ise sol liberalizm gibi farklı biçimler altında doğan Marksizm karşıtı akımların bürokratik işçi devletlerindeki izdüşümü bu "piyasa sosyalizmi"dir. Piyasa sosyalizminin o ülkelerde önemli sözcüleri olmuştur. Polonya'dan Oskar Lange ve Włodzimierz Brus, Macaristan'dan János Kornai, Çekoslovakya'dan Ota Šik ve (teorik bakımdan daha geride olsa da pratikte etkili olmuş olan) Sovyet plancısı Yevsey G. Liberman bunların önde gelenleridir. Yugoslavya zaten başından itibaren "özyönetim" ile birlikte piyasaya (meta ilişkilerine) çok yaygın olarak yer veren bir modele sahip olduğu için okulun orada da çok sayıda savunucusu olmuştur. Batı'da ise etkisi diğer bütün "piyasa sosyalizmi" teorisyenlerinin çok üzerinde olan İskoç Alec Nove, 1983'te yayınlanan *The Economics of Feasible Socialism*³³ kitabıyla bu konuda klasikleşmiş çalışmayı vermiştir. Mandel'in Alec Nove ile giriştiği polemik, 20. yüzyıl sonunda sosyalist planlamanın savunusunun klasik belgesi haline gelmiştir.³⁴ Sosyalizmin sarsıntı içine düştüğü 1980 sonrası dönemde Mandel'in bu müdahalesi bütün bir kuşak Marksistin gece feneri olmuştur.

Özetlersek, bürokratik karikatürün yarattığı düş kırıklığının karşısında kapitalizme teslimiyete doğru savrulmalara cevaben, klasik bir Marksizme yaslanan bir üçüncü yolun varlığını en güçlü biçimde ortaya koymuştur Mandel. Sosyalist hareketin Stalinizmden liberalizme (ve postmodernizme) bütünüyle savrulmuş olduğu günümüzde Mandel'in bu mirasının önemi yeterince vurgulanamaz.

Mandel'in bir teorisyen olarak önemi ortaya konulurken, çok özenle vurgulanması gereken bir nokta da yöntemi ile ilgilidir. Mandel'in teori alanında yöntem sorununa yaklaşımının değerini kavrayabilmek için, yaşadığı dönemde Marksizmin

33 Türkçesi: Alec Nove, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, İstanbul: Belge Yayınları, 1983.

34 Mandel'in bu konudaki en önemli katkıları şu kaynakta bulunabilir: *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*, derleyen: Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, 1992. Mandel'in bu kitapta yayınlanan yazılarda Alec Nove ile giriştiği polemiğin (Latince tabirlerle ifade edilen) terimleri bile burada bizim vurgulamaya çalıştığımız nokta açısından son derecede açıklayıcıdır. Bu polemikte Nove "*tertium non datur*" (üçüncü yol yoktur) derken, Mandel vurgulu biçimde "*utque tertium datur*" (üçüncü yol elbette vardır) demektedir.

genel teorik tablosunun yöntem açısından geniş aydınlar kitlesine ne sunduğunu kısaca hatırlatmak gerekiyor. 20. yüzyılın ikinci yarısında, bürokratik işçi devletlerinin ve Sovyetler Birliği'ne bağımlı partilerin teorisyenleri, bazı önemli istisnai vak'alar dışında, Marksist teoriyi tam bir dogmalar yığını haline getirmişlerdi. Bu güdük ve kısır "teorik" faaliyetin dışında kalan Marksizm ise büyük ölçüde soyut ve felsefî bir karakter taşıyordu. Özellikle 60'lı yılların ortalarından itibaren, Althusser ve onun çevresinde oluşan okul, dogmatik olmayan bir Marksizmin tek gerçek temsilcisi olarak sunulmaya başladı. Althusser'in felsefî çerçevesi, Marksist bilgi teorisine ilişkin yaklaşımıyla, özellikle Batı Marksizminde ortaya çıkmış olan soyut teorileştirme eğilimlerini neredeyse kodifiye ediyor ve haklı çıkarıyordu. Çünkü Althusser'in yaklaşımında gerek bilgi teorisi açısından gerekse yöntem bakımından bilimin somut gerçek ve olgularla bağı neredeyse bilinçli biçimde koparılıyordu. Bu şekilde teori soyut kategorilere hapsediliyor, soyut ile somutun diyalektik bütünlüğü ortadan kaldırılmış oluyordu. Madalyonun ters yüzünde ise Marksist bilimsel kategorileri bütünüyle bir kenara bırakarak ekonomide Keynesçiliğin, sosyolojide Weberciliğin, tarihte *Annales* okulunun vb. bilimsel kavramlarından hareketle yürütülen ampirik çalışmalar vardı. Yani teorinin soyutu ile gerçek dünyanın somutu birbirinden koparılmış kalıyordu.

Bu toplu durum, her ikisi de aynı derecede ciddi iki sakıncaya yol açıyordu: Bir yandan, teori, asıl amacı olan somut gerçekliği kavrama ve toplumsal pratiğe yol gösterme hedefinden kopuyor, ayaklarını yere basamadan baş döndürücü yüksekliklerde dolaşıyordu; bir yandan da somut ekonomik, politik, sosyal gelişmeler Marksist teorik kavramların ışığında değil, ampirist gözlemler ve yüzeysel açıklamalar aracılığıyla kavranmaya çalışılıyordu. Mandel, bu karşıt ama birbirinin tamamlayıcısı olan iki tavırdan tüm teorik çalışması boyunca titizlikle uzak durmaya özen göstermiştir. Yapıtları, soyut ile somutu ara adımlar ve dolayimler yoluyla birbirine bağlamaya, teori ile somut olarak yaşanan tarihsel gerçekliği bütünleştirmeye adanmıştır. *Marksist Ekonomi El Kitabı*'nın, doğrudan doğruya, ekonomiden antropolojiye, etnografyadan sosyolojiye modern bilimin **bulguları** ile Marksist tarih ve iktisat teorisinin temel **yasaları** arasındaki somut bağları kurmaya adanmış olduğuna yukarıda değinmiştik. *Geç Kapitalizm* ise, bizatihi *Kapital*'in kategorilerini ve önermelerini 20. yüzyılın ikinci yarısının kapitalizminin somutuna uygulama çabasıdır. Mandel'in kriz üzerine çalışmalarını okuyanlar, bu yapıtların ilk anda şaşırtıcı gelebilecek bir olgusal ayrıntı ağıyla örülmüş olduğunu göreceklerdir. Bu, Mandel'in somut gelişme ve göstergelere duyarlılığının bir ürünüdür. Yazarın tahlilini kuru bir teorik iskelet olmaktan çıkartıp bu tahlile et kemik kazandıran da budur; krizin ne sadece içsel belirleyicilerini ne de salt dışsal belirtilerini ele almakla yetinir. Yaptığı, krizi içiyle dışıyla bir arada ele almak, ikisi arasında kurduğu

ilişkiler aracılığıyla bütünsel bir tablo çizmektir.³⁵

Onbirinci Tez'in bayraktarı

“Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumlamakla yetindiler; oysa, asıl önemli olan dünyayı değiştirmektir.” Karl Marx, daha sonra “Feuerbach Üzerine Tezler” olarak anılacak olan özdeyişlerinin en ünlüsü olan bu “On birinci Tez”i ile insan düşüncesi ile pratiği arasındaki ilişkiye bakışta bir çığır açıyordu. Teori ile pratik arasında diyalektik birlik anlayışı ilk kez burada dile geliyordu. Marx’ın ve kendisini izleyen büyük Marksistlerin yaşamı bu anlayışın uygulamaya konulması yolunda bir çaba olarak okunabilir. Ernest Mandel, işte bu anlayışın 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan en büyük temsilcisiydi.

Hayır, daha fazlası söylenmeli: Mandel’in yaşamı, devrimci açıdan teori pratik birliğinin cisimleşmiş haliydi. Bunu, en iyi, devrimci faaliyetle bilim arasındaki ilişki açısından Mandel’in yaşadığımız dönemde ne kadar özgül bir şahsiyet olduğunu düşünürsek kavrayabiliriz. Marksist hareketin tarihsel geleneği, devrimci mücadele ile büyük teorik yapıtları şahsında birleştiren kişiliklerle doludur. Marx modern çağın tartışmasız en büyük düşünürüydü, ama aynı zamanda 1848 devriminin savaşıydı ve tarihin gördüğü ilk komünist partisinin, ardından da ilk uluslararası devrimci örgütün, I. Enternasyonal’in kurucusu oldu. Mandel’den tam tamına 100 yıl önce, 1895’te yitirmiş olduğumuz Engels, hem Marx’a denk bir teorik dâhiydi, hem de II. Enternasyonal’in ve onun dev Alman partisinin kuruluşuna yol gösteren bir devrimci. İkinci kuşakta da devrimci faaliyetle teorik parlaklık el ele gidiyordu. Marksist dönemlerinde Kautsky, Plehanov, Bebel gibi önderler, Marksizmi tarım, din, kadın sorunu, milliyetler meselesi ve benzeri yeni teorik alanlara taşıdılar. Lenin, Trotskiy, Luxemburg, Gramsci, Buharin ve devrimci Marksist geleneğin öteki temsilcileri, hem büyük teorisyenlerdi hem de devrim uğrunda öldüler. Ama Sovyet devriminin bürokratik yozlaşmasından ve resmî komünizmin enternasyonalizmden koparak milliyetçi bir çarpılmaya uğramasından sonra, uluslararası hareketin önderleri sıradanlaştılar. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, sosyalist ya da komünist hareketin önderleri arasında neredeyse bir tek ciddi teorisyene rastlamak mümkün değildir, Bir Hruşçov ya da Brejnev’in ya da Deng Şiao Ping’in, kapitalist dünyanın en güçlü komünist partisi olan İtalyan Komünist Partisi’ni “Tarihsel Uzlaşma” yönelişiyle likidasyona sürükleyen bir Enrico Berlinguer’in ya da “Avrupa Komünizmi” sahtekârlığının mucidi İspanyol Santiago Carrillo’nun düşünsel yoksulluğunu, hatta kahramanca devrimlere önderlik etmiş bir Tito’nun, bir Enver Hoca’nın teorik sıradanlığını düşünün! Bunların tek istisnası belki emperyalizme ve kapitalizme

35 Mandel’in yukarıda sözünü ettiğimiz, 1970’li yılların ortalarında patlak veren dünya ekonomik krizini incelediği ilk kitabına yazdığımız önsözün başlığı tam da bunu anlatmaktadır: “Krizin İçi Dışı”. Bkz. *Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz*, a.g.y.

karşı elde silah çarpışmanın izin verdiği zaman dilimlerinde sosyalizmin inşasının teorik ve politik sorunları üzerine ciddi düşünceler geliştiren Che Guevara'dır.

İşte Ernest Mandel, son yarım yüzyılın bütün sosyalist politik önderleri arasında, klasik Marksizmin devrim ve bilim, pratik ve teori arasında kurduğu o yaşayan ilişkiyi şahsında cisimleştiren benzersiz bir kişiliktir. Madalyonun ters yüzüne baktığımızda da aynı şeyi görüyoruz. Neredeyse 30'lu yıllardan bu yana, dünya çapında Marksist teoride şu ya da bu biçimde etki yaratmış düşünürlerin ezici çoğunluğu politik pratiğin dışında kalmış insanlardı. Kiminin Marksizme katkısı çok önemli bile olmuştur, ama Frankfurt Okulu'ndan Louis Althusser'e Marksist felsefe ve teoriyi etkilemiş düşünürler, bir iki istisna dışında devrimci faaliyete girmekten kaçındılar. Perry Anderson'un *Batı'da Sol Düşünce* kitabında belirttiği gibi, bunun sonucu büyük ölçüde soyut felsefeye doğru bir kaçış oldu.³⁶ Elbette bir-iki başka önemli teorisyenle birlikte Mandel, etiyile kemiğiyle yaşayan dünyayı Marksist teoriye yeniden sokmakta başrolü oynadı. Bunu olanaklı kılan da, elbette, Mandel'in bir teorisyen olmanın yanı sıra devrimci pratiğin içinde boylu boyuna yer alması olmuştur.

Hem de ne kadar uzun bir devrimci hayat! Mandel devrimci fikirlere çok erkenden, daha 13 yaşındayken, 1936 yılında ilgi duymaya başlamış, 1995'te ölene kadar da devrimci pratiğin içinde olmuştur. II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Nazi Almanyası, genç Ernest'in yaşamakta olduğu Belçika'yı işgal edince 1940 yılında henüz 17 yaşında direnişe katılmıştır. Demek ki fiilî devrimci hayatı 55 yılı bulur.

Faşizme karşı verilen mücadele savaşla birlikte sona erer, bunun yerini günbegün sürdürülen sınıf mücadelesi alır. Mandel kendi ülkesinin hem işçi sınıfı hareketi içinde hem de politik hareketinde yoğun bir faaliyet göstermiştir. 1954-63 yılları arasında Belçika İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nda uzman olarak çalışmıştır. 1961 yılına kadar öteki devrimci Marksistlerle birlikte Belçika Sosyalist Partisi içinde örgütlenme faaliyeti sürdürmüş, bu partinin 1960-61 Belçika genel grevi karşısındaki tavrının değerlendirilmesi tartışması dolayısıyla yoldaşlarıyla birlikte partiden ihraç edildikten sonra IV. Enternasyonal'in Belçika seksiyonunu kurmuştur. Mandel, sadece Belçika'da değil Avrupa çapında sınıf mücadelelerine yoğun olarak katılmış bir devrimcidir. 1968 Paris ve Almanya ayaklanmalarında barikatların önde gelen ajitatörlerindendir. Bu yüzdendir ki, 1972-1981 yılları arasında Fransa'ya ve uzun yıllar boyu Almanya'ya girmesi yasaklanmıştır. Avrupa'nın ötesindeki dünyaya da erişebildiği ölçüde destek olmuştur Mandel. Cezayir devrimi (1954-62), Küba devrimi (1958-59), Vietnam'ın kurtuluş savaşı (1961-1975) ve Nikaragua devrimi (1979) Mandel'in doğrudan doğruya eylemiyle destek olduğu çağdaş devrimlerdir.

Ama elbette bütün bunlardan önemlisi Mandel'in Trotskiy'in kurduğu IV.

36 Perry Anderson, *Batı'da Sol Düşünce*, çev. Bülent Aksoy, Birikim Yay., İstanbul, 1982.

Enternasyonal'in yorulmaz mimarı olarak yaptığı devrimci faaliyettir. Savaşın bitiminden itibaren 1945 yılında IV. Enternasyonal'de faaliyet göstermeye başlayan Mandel, 1995'te ölene kadar Enternasyonal'in yönetici organlarında görev almış ve bütün gücüyle inşasına katkıda bulunmuştur. Tam yarım yüzyıl! Bir insanın hayatını neye adanmış olduğu bundan daha sembolik biçimde ortaya çıkamazdı! Mandel'in tarihteki yerini doğru değerlendirebilmek için bu noktanın anlamını biraz daha deşmek gerekiyor. Her büyük devrimcinin, içine doğduğu, içinde eylem yaptığı çağın karakteriyle sıkı sıkıya ilgili bir misyonu vardır. 19. yüzyılın ikinci yarısı, proletaryanın burjuvaziden ve köylülükten ayrışarak tarih sahnesine bağımsız bir güç olarak çıkışına sahne olmuştur. Marx ve Engels için 1848'den 20. yüzyılın eşiğine kadar, proletaryayı gerek teorik bir atılım yoluyla gerekse pratikte partileşmesine katkıda bulunarak burjuvaziden ideolojik, politik ve örgütsel olarak bağımsızlaştırmak temel misyondur.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğine üç temel gelişme damga vuruyordu: emperyalizmin dünyayı bütünleştirmesi ve insanlığı savaşlara sürüklemesi, ulusal kurtuluş savaşlarının yükselişi ve 19. yüzyılın ikinci yarısında burjuvaziden bağımsızlaşmış olan işçi hareketinin yüzyıl dönümünde düzen yanlısı ve düzen karşıtı iki kampa bölünmesi. Lenin, Trotskiy, Luxemburg, Liebknecht, Gramsci gibi devrimciler bu sorunlarla boğuştu. Her üç konuda da doğru yolu gösteren ve bunu pratikte bir devrimci zaferle taçlandıran Ekim devriminin önderleri Lenin ve Trotskiy oldu.

Lenin'in erken ölümü, bir sonraki dönemin sorunlarıyla Trotskiy'in tek başına boğuşmasını gerekli kıldı. 20. yüzyılın ikinci çeyreği, modern tarihin en karmaşık, en zorlu dönemlerinden biriydi. Bir önceki dönemin sorunları aynen devam ediyordu, ama şimdi bunlara tarihin en güç sorunları katılmıştı: devrimin ülkesinde bürokratik yozlaşma ve millî komünizm, emperyalist dünyada faşizm. Bir önceki dönemin deneyim, birikim ve kazanımlarının da katkısıyla, Trotskiy'in hem bürokratik yozlaşma sorununa hem de faşizm sorununa, teorik ve politik olarak Marksist yöntemi yeni doruklara yükselten cevaplar getirdiğini biliyoruz. Pratik alanda ise Trotskiy, bir avuç enternasyonalist devrimciyle birlikte çoğu yorumcunun değerini hiç anlayamadığı yorucu bir faaliyetle 1938'de IV. Enternasyonal'i kurdu. Böylece, emperyalizmin ve bürokrasinin taarruzları altında tarih sahnesinden (geçici olarak da olsa) silinme tehdidi ile karşı karşıya kalan devrimci Marksizmin örgütsel ve politik sürekliliği için bir temel atılmış oluyordu.

Trotskiy'in ölümü de devrimci Marksizmin düşmanlarının elinden erken geldi. Bu yüzden devrimci Marksizm, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni güç dengeleri ve yeni konjonktürle karşılaştığında, eski kuşağın deneyim ve birikiminden yararlanma olanağına sahip değildi. Bu yeni çağda faşizm sorunu (geçici olarak da olsa) gündemden çıkmıştı ama devrimciler için yepyeni bir sorun belirliyordu. Ekim devriminin ülkesinde bürokratik yozlaşma elbette tarihsel olarak son

derecede özgün bir sorundu ve Trotskiy Marksizme bu sorun konusunda bir pusula sağlamıştı. Ama Trotskiy hayattayken bürokratik iktidar henüz yeniydi; istikrara kavuşmamıştı ve bir sistem halini almamıştı. Üstelik tek bir ülke ile sınırlıydı. Savaş sonrasında bu ülkeye Doğu Avrupa ve Doğu Asya’da birçok başka ülke katılacaktır. Böylece, bürokratik iktidar, millî komünizm ve bunların politik ifadesi olan Stalinizm dünya çapında bir sistem haline geliyordu. Abartmadan söylenebilir ki, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran olgu *çok sayıda millî komünizmler* olmuştur.

İşte Mandel bu “millî komünizmler çağı”nda yaşayan bir devrimciydi. Millî komünizmlerin dünya solu üzerindeki hegemonyası göz önüne alınırsa, bu çağda millî komünizmi reddeden bir enternasyonalizmin ayakta tutulmasının ne kadar güç olduğu kavranabilir. İşte 20. yüzyılın ikinci yarısında, her biri ciddi hatalar yapmış olsa da, dünyanın dört bir yanında devrimci Marksizmin enternasyonalizmini örgütsel olarak ayakta tutmak, IV. Enternasyonal’i inşa etmek gibi zorlu bir görevi üstlenen bir avuç önder devrimcinin tarihteki önemini tanımlayan budur: Mandel de ciddi hatalar yapmıştır; bunların en önemlilerine aşağıda değineceğiz. Ama bu bir avuç önder (Amerikalı James Cannon, Arjantinli Nahuel Moreno, Güney Afrika ve Britanyalı Tony Cliff, İngiliz Gerry Healy, Fransız Pierre Lambert ve bir dizi başka devrimci Marksist önder) arasında, teorik ve politik kapasitesiyle Mandel en önemlisidir. Trotskiy’in kurduğu Enternasyonal daha baştan zayıf bir örgüttü. Nazizmin ve Stalinizmin cinayetleri ve II. Dünya Savaşı’nın kırımı, Enternasyonal’in saflarını daha da zayıflatmıştı. Eğer IV. Enternasyonal, bütün iç çatışma ve bölünmelerine rağmen, II. Dünya Savaşı sonrasındaki minik örgütten Avrupa’da, Kuzey ve Güney Amerika’da, Asya’da, Okyanusya’da, kısmen de Afrika’da sesi duyulan bir kadro Enternasyonal’i haline geldiyse, bunda en büyük pay Mandel’indir.

Nihayet son bir noktaya değinelim. Proleter enternasyonalizmi, tarihsel mirasın ve çağımızda emperyalist hiyerarşinin birbirine neredeyse düşman ettiği uluslara soyut birlik çağrılarından ibaret değildir. Proleter enternasyonalizmi, ezilen uluslara gelecek için verilecek gerçek güvencelere dayanır. Onun içindir ki, Lenin’in geleneğini izleyerek Mandel politik yaşamının başından sonuna dek ezilen ulusların kurtuluşuna büyük bir duyarlılıkla yaklaşmıştır. Onun içindir ki, emperyalizmin yoksul ve ezilen ülkelerdeki sömürüsüne karşı hayatı boyunca savaşmış, Cezayir’den Vietnam’a bütün ulusal kurtuluş savaşlarının yanında yer almıştır. Onun içindir ki, bürokratik Sovyet yönetiminin Stalinist uluslar politikasına karşı durmuş, Budapeşte’nin ve Prag’ın Varşova Paktı tanklarıyla işgalini kınamış, sosyalizmin ancak bir ülkenin işçilerinin ve ezilenlerinin mücadelesinin sonucunda kurulabileceğini vurgulamıştır.

Bir düşünün: Almanya’da doğmuş ama Nazi baskısından kaçarak Belçika’ya sığınmış bir Yahudi ailenin çocuğusunuz. Savaş sırasında Avrupa’nın sayısız ül-

kesinden milyonlarca Yahudi toplama kamplarında mahvolmuş. Siz kendiniz Nazi işgaline karşı çarpışırken yakalanmış, çalışma kampına gönderilmiş, kaçmışsınız. Savaş bitince, Yahudilere bütün bu felaketlerden ebediyen kurtulma şansını sunan bir devlet, İsrail, tüm dünyanın onayıyla kuruluyor. Üstelik Nazizmi yenilgiye uğratarak prestijini bütün dünya ilericilerinin gözünde doruğuna yükselten Sovyet yönetimi de İsrail'i destekliyor. Siz sadece 24 yaşındasınız. Ve siz Filistinlileri destekleyerek İsrail'e karşı çıkıyorsunuz! Hayatınızın sonuna kadar da bu tavrınızdan taviz vermiyorsunuz. Laik, demokratik, sosyalist bir Filistin'i Siyonist İsrail'e karşı destekliyorsunuz. İşte proleter enternasyonalizmi!

Büyük Marksist düşünürün büyük politik (ve teorik) hataları

“Kendi içinde hatalar kaçınılmazdır. Lenin Yoldaş'ın söylediği gibi, bir devrimci için gerçek anahtar hata yapmaktan kaçınmak değildir (kimse hatalardan kaçınmaz), yaptığı hataları düzeltmek için ne yaptığıdır.” Mandel, ölümünden sonra *Sınıf Bilinci*'nin sözünü ettiğimiz sayısında yayınlanan yazısında böyle diyor.³⁷ Elbette en büyükleri dâhil, bütün devrimciler hata yaparlar. Mandel'in de 55 yıllık politik hayatında, 50 yıllık örgütçülük hayatında hiç hata yapmamış olması mümkün değildir. Ne var ki, Mandel'in yukarıdaki alıntıda, Lenin'e başvurarak geliştirdiği doğru kıstası kendisine uygularsak, bu büyük devrimcinin hata bilançosu epeyce yüklü olacaktır. Mandel, IV. Enternasyonal'in bir önderi olarak devrimci faaliyetinde *bütün bir döneme damgasını vuran hatalar yapmış, ama bunların pek azı için özeleştiri vermiş, bu hataları düzeltmek için bile pek az şey yapmıştır*. Şimdi bunların birkaçına değinelim. Elbette, uzun bir devrimci hayata sığan hatalardan ancak en önemlilerine değinilebilir. Burada *tartışma konularının seçilişinde kıstas*, bu hataların Mandel'in bir devrimci olarak faaliyetinin merkezinde yer alan IV. Enternasyonal'in inşası sorununu ağır bir şekilde olumsuz olarak etkilemiş olmalarıdır.

Her şeyden önce Mandel, bilebildiğimiz kadarıyla, hayatının sonuna kadar Pabloizmin bir özeleştirel değerlendirmesini yapmamıştır. Bu noktayı Trotskizmin tarihine aşina olmayan okurlar için anlaşılır kılabilmek amacıyla önce Pabloizm konusunda kısaca bilgi vermek gerekiyor. Yunan asıllı bir devrimci Marksist olan Michel Pablo (gerçek adı Mihalis Raptis'tir), savaş ertesinde IV. Enternasyonal'in genel sekreteri ve en etkili önderiydi. Pablo 1950'li yılların başında savaş sonrası durumun genel bir değerlendirmesi temelinde IV. Enternasyonal'e stratejik olarak farklı bir yeni yöneliş önermiş ve örgütün bazı unsurlarının hareketten kopmasına yol açmıştır.

Pablo'nun tezleri şöyle özetlenebilir: (1) 1949 devrimiyle Çin'in ve ayrıca sö-

37 Ernest Mandel, “Öncü Partiler”, *Sınıf Bilinci*, sayı 18, Yaz 1997, s. 76.

mürgelerin bir bölümünün elden çıkmasıyla kapitalist dünya pazarı dengesini tümünden yitirmiştir. Dolayısıyla Marshall yardımıyla yaratılan canlanma geçici olmaya mahkûmdur. (2) Kapitalist dünya pazarının dengesinin yeniden kurulması ancak ABD önderliğinde bir savaşla mümkündür. (3) Bu savaş derhal bir “uluslararası iç savaş” biçimini alacaktır. Artık savaş ile devrim giderek birbirinden ayrılmaz hale gelmektedir. Geleceğin devrimleri “savaş-devrim”ler olacaktır. (4) Savaş içinde Avrupa ve Asya’nın büyük bölümleri Sovyet bürokrasisinin ve Stalinist Komünist Partilerin yönetimine geçecektir. (5) Kapitalizmden sosyalizme geçiş, muhtemelen yüzyıllar sürecektir, “arı” biçimler almayacak, Stalinizm derhal devrilmeyecek, uzun süre devam edecektir. (6) Savaş kapıda olduğu için devrimci örgütler inşa etmeye vakit yoktur. Pablo, Trotskistlerin mümkün olan yerlerde Stalinist harekete sızma harekâtı (Fransızca ya da İngilizce sözcüklerden türeyen siyasi terimlerle “antrizm” ya da “entrizm”) yapmasını önerir.

Pablo’nun bu saptamalara dayanan örgütsel önerileri, ülkelerin durumlarına göre farklılıklar gösterir: (1) Çin’de ve öteki Asya ülkelerinde Trotskistlerin Stalinist partilere karşı bir “Sol Muhalefet” tavrı almasını önerir: yani eleştirel destek. (2) Avrupa’da II. Enternasyonal partilerinin güçlü, Stalinizmin güçsüz olduğu yerlerde (İngiltere, İskandinav ülkeleri vb.) sosyal demokrat partilere girilmelidir. (3) Stalinist Komünist Partilerin kitlesel bir varlık gösterdiği ülkelerde ise bu partilerde yer alınmalıdır. (4) Bu giriş, 1930’lu yıllarda Fransa, Belçika, ABD gibi ülkelerde II. Enternasyonal’e bağlı partiler için uygulanmış olan sızma harekâtı taktiğinden farklı olarak uzun dönemli olmalıdır. Buna “derin sızma” taktiği adı verilir. (5) Giriş uzun olacağı için militanların bir bölümünün, Trotskizmin fikirlerini yaymayı hedefleyen yayınlar vb. ile görevlendirilmek üzere dışarıda tutulması gerekir. 30’lu yılların kısa dönemli ama toplu sızma harekâtlarından farklılığını belirtmek için bu giriş taktiğine “kendine özgü sızma” (“*entrisme sui generis*”) adı verilmiştir. (6) Stalinizmin işçi sınıfı içinde hegemonik güç olmadığı yerlerde (ABD, Kanada, Hindistan, Sri Lanka, Latin Amerika vb.) Trotskistler kendi devrimci partilerini inşa etmelidir.

Bu tablonun ortaya koyduğu stratejik çizginin, gerekçeleriyle ve politik/örgütsel sonuçlarıyla, yani bir bütün olarak ele alındığı takdirde, “likidasyonizm” (yani Trotskist örgütlerin tasfiyesi) olarak değerlendirilmesi gerektiği kanısındayız. Pablo çizgisi, devrimci önderlik bunalımı konusundaki temel yargıyı bir kenara bırakarak, Trotskistleri “yüzlerce yıl” sürebilecek bir süreçte Stalinist veya sosyal demokrat partilere mahkûm etmektedir. Elbette, Pablo her metninde Sovyet bürokrasisinin kapitalizmi devirmesinin ya da tek tek Stalinist partilerin iktidarı almasının ardında yatanın, bu güçlerin devrimci saikleri olmadığını, emperyalizmin saldırısı karşısında buna mecbur kalacaklarını tekrar tekrar vurgulamaktadır. Ama bu, önerilen tarihsel şemada ve yapılan örgütsel öneride, Sovyet bürokrasisinin ve Stalinist par-

tilerin *nesnel anlamda* birer devrimci iktidar aracı olarak görüldükleri gerçeğini değiştirmez. Elbette, Pablo Stalinist partilerin güçlü olmadığı yerlerde Trotskist / devrimci Marksist partilerin inşa edilmesi gerektiğini söylemektedir. Elbette, IV. Enternasyonal'in tasfiye edilmesini önermemektedir. Ama önerisinin bütün mantığı likidasyonisttir: Stalinist partilere girecek Trotskist militanların proletarya iktidarının araçları olarak görecekları bu partilere adapte olması riskli bir yana, ancak güçlü ulusal seksiyonlar temelinde gelişebilecek, ancak bu seksiyonlar aracılığıyla bir dünya devrimi partisi rolünü oynayabilecek olan Enternasyonal'in bu tür bir "derin sızma harekâtı" yapmış ulusal örgütlerle ayakta kalabilmesini beklemek de, örgüt inşasında her şeyi şansa bırakmakla eşanlamlıdır.

Pablo'nun bu tezleri IV. Enternasyonal içinde büyük bir çalkantı yaratmış ve 1953'te bir bölünme ile sonuçlanmıştır. Bu bölünmenin örgütsel ve politik açıdan doğru gerekçelere dayanıp dayanmadığı burada ayrıntısıyla girilemeyecek önemli bir tartışmadır. Ama bölünme doğru olmasa bile bu, Pabloizmin likidasyonist mantığını ve bir dizi politik öngörü hatasını ortadan kaldırmaz. Tarih çok kısa süre içinde Pablo'nun tezlerinin yanlışlığını kanıtlamış, IV. Enternasyonal bu tezlerden uzaklaşmış, 1963'te Pablo'nun yönetimden ayrılmasına paralel olarak 1953'te ayrılan bir dizi örgütle bir yeniden birleşme yaşanmış, IV. Enternasyonal Birleşik Sekreteryası kurulmuştur. Ama Trotskist hareketin bölünmesi devam etmiş ve zamanla daha da derinleşmiştir. Dolayısıyla ne bu örgüte ne de ötekilerden herhangi birine kestirme biçimde IV. Enternasyonal demek doğrudur. Biz uzun yıllardır Mandel'in örgütünü Birleşik Sekreteryaya'nın kısaltması olan BirSek adıyla anıyoruz.

Bu yazının amaçları açısından önemli olan şudur: 1953 bölünmesinde Pablo'nun yanında yer alan genç Mandel, devrimci hayatının daha ileriki evrelerinde, üstelik yanlışlığı bütünüyle ortaya çıkmış ve esas olarak terk edilmiş olan bu çizgi konusunda *hiçbir zaman özeleştiri yapmamıştır*. Bunun önemi, günümüzde BirSek içinde yayılmakta olan yeni likidasyonist eğilimlerin lehine bir ortam yaratmasındadır.

İkinci olarak, 1979'da Nikaragua'da Sandinistler muzaffer bir devrimle diktatör Somoza'yı devirince, Mandel önderliğindeki çoğunluk Sandinizme hiçbir eleştiri unsuru taşımayan bir destek vermeye başlamıştır. Sandinizmin Nikaragua burjuvazisinin devrik diktatör Somoza karşıtı olan kanadıyla uzlaşma eğilimleri ("karma ekonomi" şiarı), Amerikan emperyalizminin saldırılarına karşı Avrupa emperyalizmi ve Latin Amerika burjuvazileri ile uzlaşma ve El Salvador ve Guatemala devrimlerinden uzak durma eğilimi ("tarafsızlık" şiarı) ve devrim cephesinin kitle örgütlerinin iktidar üzerindeki etkisini tasfiye ederek burjuva parlamenter bir politik yapılanmaya yönelmesi ("çoğulculuk" şiarı), bu hareketin, sürekli devrim eğilimleri taşıyan Nikaragua devrimini burjuva demokratik bir çerçevede dondurmaya ve Orta Amerika devrimine sırtını dönmeye yönelik bir politikası olduğunu kanıtlıyordu. Mandel ve IV. Enternasyonal çoğunluğu bütün bunlara rağmen Sandinizmden

eleştirisiz desteğini çekmekten sonuna kadar kaçınmış, UNO adlı bir burjuva koalisyonunu iktidara getiren 1990 seçimlerini ise “sosyalist demokrasi”nin bir gereği olarak alkışlamıştır. Bütün bunlar, bugün BirSek içindeki likidasyonist eğilime güç taşıyan büyük hatalardır.

Üçüncüsü, Mandel’in politik ve teorik tarihinde yaptığı en büyük hata, *perestroyka* ve mimarı Mihail Gorbaçov’a ilişkin olanıdır. 1985’te Mihail Gorbaçov’un SBKP genel sekreterliğine getirilmesinden kısa süre sonra uygulamaya konulan *perestroyka*’nın (yeniden yapılanma) nesnel dinamiği itibarıyla **kapitalizmin restorasyonunun yolunu döşediği** 1987-88 yıllarından itibaren belli olmuştu.³⁸ Ayrıca, Sovyet bürokrasisi içinde bir kanadın kendi geleceğini kapitalizmin restorasyonunda (yeniden tesisinde) gördüğü bütün mücadelelerde belli oluyor, SBKP’nin Moskova örgütünün başı Boris Yeltsin’in Gorbaçov’dan bağımsız bir politik kimlik üstlenmesiyle bu kanat tutarlı politik temsilcisine kavuşuyordu. *Glasnost* adıyla anılan demokratikleşme ise, daha önceki reformist önder Hruşçov’un 1964’te bir saray darbesiyle iktidardan düşürülmesinden çıkarılan dersin sonucunda benimsenmişti. *Glasnost*, *perestroyka*’nın bürokrasinin eski yapılara sadık kanadı tarafından boğulmasını engellemek amacıyla, tartışmanın parti dışına taşırılmasını ve bürokrasinin gücünün sınırlandırılmasını hedefleyen bir politikaydı. Uluslararası alanda ise “yeni düşünüş”, emperyalizmle sınırlı çatışma yerine teslimiyet temelinde bir “Uluslararası Uzlaşma” öngörüyor, bu da Sovyetler Birliği’nin, Küba’dan desteğini çekmesinden Güney Afrika’da Mandela’yı evcilleştirmeye kadar birçok yeni politikaya dönmesine neden oluyordu. BirSek çoğunluğu, neredeyse Sovyetler Birliği 1991 sonunda dağılana kadar, ama esas olarak 1990 sonbaharına kadar, bütün bu sürecin nesnel yönünün kapitalizmin restorasyonu olduğunu kavrayamamıştır. Bununla da kalmayıp, **Gorbaçov’a destek vermiş**, hiç olmazsa ciddi hiçbir eleştiri yapmamıştır. Ortada çok açık ve acıklı bir durum vardır. BirSek’in çoğunluğu Trotskiy’in kurduğu IV. Enternasyonal’in programının, yani Geçiş Programı’nın politik doğrultusunu ve şiarlarını, tam bunların tarihsel günü geldiğinde terk etmiş olmaktadır!

Birkaç bakımdan. Birincisi, bürokrasinin reformuna bel bağlanmıştır. İkincisi, bürokrasinin işçi sınıfının öncülüğünde bir politik devrimle devrilmesi ilkesi unutulmuş, “karşı-devrimci” olarak nitelenen bu sosyal kasttan proletarya sosyalizmine geri dönüş beklenmiştir. Üçüncüsü, Sovyetler Birliği’ni kapitalist restorasyona karşı savunma görevi yerine getirilememiştir. Kısacası, Trotskizmin Sovyetler Birliği ve benzeri bürokratik işçi devletleri konusundaki programı *perestroyka* döneminde terk edilmiştir.

Her ne kadar ortaya çıkan en uç noktalara katılmasa, kendi formülasyonlarında

38 Bu gerçeği biz gerekçeleriyle birlikte şu yazımızda sergilemiştik: Sungur Savran, “Sovyetler Birliği Nereye Gidiyor?”, *Onbirinci Tez*, sayı 8, 1988.

daha dikkatli davranırsa da, Mandel'in bu yönelište çift sorumluluğu vardır. İşin bir yönü Mandel'in kendisinin *perestroika* değerlendirmesiyle ilgilidir. Mandel, 1989'da belki de hayatının en kötü kitabını, perestroikanın kapitalizmin restorasyonu ile ilgisi olmadığını, bir "mini NEP" olduğunu kanıtlamaya hasretmiştir.³⁹

Sorumluluğun ikinci yönü ise, BirSek çoğunluğu içinde ortaya atılan en uç formülasyonlar (Gorbaçov'a destek vb.) konusunda Mandel'in sessiz kalmış olmasıdır. Bu konuyu kapatmadan önce ekleyelim: BirSek'in sadece SSCB'nin çözölüşü konusunda değil, Doğu Avrupa'daki bürokratik işçi devletlerinin çöküşü karşısındaki tutumu da vahimdir ve bilinçsizce de olsa yer yer kapitalizmin restorasyonunu alkışlama biçimini almıştır.

BirSek'i tek başına böylesine ağır biçimde eleştirmemizin nedeni, hareketin önderinin bu yazının konusu olmasıdır. Buna, bir azınlık yani az sayıda örgüt dışında, Trotskiy'e bağlılık ilan eden bütün örgütlerin bürokratik işçi devletlerinin yıkılışı ve kapitalizmin restorasyonu sürecini şu ya da bu yönde korkunç büyük hatalarla karşıladıklarını eklemesek adaletsiz bir tutum içine girmiş olurduk. Tabii bu yazı Mandel ile ilgili olduğu için bunların ayrıntısına girmiyoruz ama okurun kendi değerlendirmesini yaparken bu gerçeği aklından çıkarmaması önemlidir.⁴⁰

Nihayet, belki de en önemli soruna geliyoruz: BirSek içinde var olan likidasyonist eğilime. Mandel'in bu eğilim karşısındaki konumu, politik hayatının en büyük hatalarından biridir. Bunu anlayabilmek için önce sözünü ettiğimiz likidasyon (tasfiye) eğiliminin nasıl bir şey olduğuna kısaca bakmalıyız.

1989'da Doğu Avrupa'daki rejimlerin çöküşü ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, bilindiği gibi, genel olarak sol üzerinde deprem boyutlarında bir sarsıntı ve moral çöküntüsü yarattı. Bunu anlamak kolaydı, çünkü solun çok büyük bir bölümü başta Sovyetler Birliği olmak üzere bu bürokratik işçi devletlerini sosyalizmin modeli olarak görüyor ve bunlara eleştirisiz bir destek veriyordu, Doğu Avrupa'nın ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü onlar için neredeyse sosyalizmin çöküşüyle özdeşti. Güvendikleri dağlara kar yağmıştı! Bu pratik örneklerden duyulan düş kırıklığı Marksist teorinin ve programın bütününe ilişkin bir kuşkuculuğa dönüşünce solda liberalizm (sivil toplumculuk) bir kanser gibi yayılmaya başladı.

Trotskizm için durumun farklı olması beklenebilirdi. Çünkü Trotskizmi tarihsel olarak solun geri kalan bölümünden ayıran temel noktalardan biri, var olan bürokratik işçi devletlerine çok erken bir aşamadan itibaren bilimsel olarak temellendirilmiş eleştiriler yöneltmesi idi. Hareketin ilk önderi Trotskiy'in başlıca tezlerinden biri de sosyalist devrimin ileri ülkelere yayılmasından önce tek tek ülkelerde

39 *Beyond Perestroika: The Future of Gorbachev's USSR*, Londra: Verso, 1989.

40 Trotskizmin yaşadığı bu politik ve teorik facianın ağır bir eleştirisini içeren yakın tarihli bir yazı için bkz. Armağan Tulunay/Sungur Savran, "Sovyetler Birliği'nin Çöküşünde Marksizmin Rolü: Bir Daha Asla!", *Devrimci Marksizm*, Yaz-Sonbahar, 2021.

sosyalizmin geri dönülmez biçimde inşa edilmesinin mümkün olmadığıdır: Yani kapitalist restorasyon çok gerçek bir olasılıktı. Dolayısıyla, Doğu Avrupa'da ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi kapitalist restorasyon başladığında bunun Trotskistler için şaşırtıcı olması için bir neden yoktu. Elbette komünistler için, bürokratik olarak yozlaşmış olsa da, işçi devletlerinde kapitalizmin restorasyonu son derecede olumsuz bir gelişmedir. Ama Trotskistler tarihsel olarak bunu öngörmüşlerdi (en azından Trotskiy'in kendisi öngörmüştü); dolayısıyla hazırlıklıydılar (ya da olmaları gerekirdi).

Ne var ki, gerçek gelişme böyle olmadı. 1989 ve 1991 deneyimleri Trotskist hareket içinde de, öteki soldan farklı boyutlarda olsa bile, bir sarsıntıya ve moral bozukluğuna yol açtı. Bunun elbette nesnel bir nedeni vardı. Trotskiy'den beri devrimci Marksist hareket bürokratik işçi devletlerinin nihai olarak iki yoldan birine gireceğini öngörmüştü: ya politik devrim ya da kapitalist restorasyon. Yani, 20. yüzyıl tarihinin özgül seyri sonucunda ortaya çıkmış olan bürokratik yozlaşma, ya proletaryanın ya emperyalist burjuvazinin lehine çözülecekti. Bürokrasinin tarih sahnesinden çekilişi şimdilik ne yazık ki, kapitalizmin restorasyonu yönünde, yani burjuvazinin çıkarları lehinde oldu: Yani bu, her şeye rağmen, öngörüler ne kadar doğru çıkmış olursa olsun, sosyalist hareket içindeki tartışmalarda Trotskizmin tezleri üstünlüğünü ne kadar kanıtlamış olursa olsun, devrimci Marksizm için de kısmi bir yenilgiydi. Bu yüzden de IV. Enternasyonal hareketi üzerinde olumsuz etkileri olması olağan karşılanmalıdır.

Ancak, bu olumsuz etkiler, BirSek'in zaten var olan sorunları yüzünden ciddi bir sarsıntı ve moral bozukluğuna dönüştü. Burada bu sorunun nedenlerine ayrıntılarıyla girmek elbette mümkün değil. Konuyla doğrudan bağlantılı üç noktaya değinmekle yetinelim. Birincisi, BirSek çoğunluğunun, yukarıda açıklandığı gibi, *perestroyka* konusunda yanlış bir teorik tespit ve politik tavır içinde olması, hareketi gerçeğin anı gelip dayanınca pusulasız bırakmıştır. İkincisi, sadece BirSek'in değil bütün Trotskist hareketin Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da kapitalist restorasyon olasılığını uzun süredir dışlamış olması dolayısıyla hareket hazırlıksız yakalanmıştır. Üçüncüsü, BirSek önderliğinin çoğunluğu, solun, Stalinizmden ışıkhızıyla liberalizme kayan büyük kesiminden ağır biçimde etkilenmiş, liberal, sosyal demokratik, reformist ya da yeni sol Stalinizm eleştirisi ile devrimci Marksist Stalinizm eleştirisi arasındaki mesafeyi ya fark edememiş ya da önemsememiştir.

Bütün bunların elbette IV. Enternasyonal hareketinin bütününün II. Dünya Savaşı sonrası gelişme tarzından kaynaklanan derin tarihsel kökleri vardır. Bunlara bu yazının sınırları içinde girmek mümkün değil. Biz burada sözü edilen nesnel ve öznel faktörlerin etkisi altında BirSek içinde gelişmekte olan likidasyon eğilimine kısaca değinmekle yetinelim.

Sözü edilen faktörlerin BirSek hareketinin geniş bir kesimi üzerindeki en olum-

suz etkisi, hareket içinde devrimci Marksizmin programının ve örgütlenme ilkelerinin önemine ilişkin inancın ciddi bir yara alması olmuştur. Tam da bürokratik hâkimiyet sisteminin çözülmesi sonucunda dünya solunun ezici çoğunluğu liberalizm ve sosyal demokrasi yönüne doğru savrulurken ve Marksizmin tarihsel sürekliliği açısından IV. Enternasyonal'in programının ve örgütsel sürekliliğinin ne kadar önemli olduğu somut yaşam içinde, elle tutulur, gözle görülür biçimde ortaya çıkmışken, BirSek önderliği içinde bir kesim Trotskizmin artık tarihsel anlam ve önemini yitirmeye başladığı sonucuna ulaşmaktadır!

Devrimci Marksizmin örgüt ve programına ilişkin bu inançsızlık, kendini (teori alanındaki gelişmeleri şimdilik bir yana bırakacak olursak) esas olarak iki biçimde ortaya koymuştur: örgütsel likidasyonizm ve programatik likidasyonizm. Örgütsel planda, BirSek'in 1985 yılındaki 12. Dünya Kongresi'nde benimsenen "yeniden kümelenme" ("regroupment") *taktiği*, 90'lı yıllarda tam anlamıyla bir *stratejiye* dönüşmüştür. 1990'lı yılların ortalarından itibaren BirSek'in seksiyonları çeşitli ülkelerde, solun yeniden yapılanması ve yeniden kümelenmesinin ürünü olan, nispeten geniş ya da daha dar bir sol yelpazeyi bir araya getiren birleşik partilerde yer almaya başlamışlardı. Elbette bu deneylerin her biri, ancak içinde yer aldığı ülkenin somut koşulları çerçevesinde değerlendirilebilir. Bazıları belki bir süre için doğru bir yaklaşımın ifadesi olabilirdi, bazıları ise yanlış bir değerlendirmenin ürünüydü. Ama genel olarak bakıldığında, solun bu denli büyük bir sarsıntı ve gerileme yaşadığı, eski temellerin çatırdadığı, geniş sol çevrelerin bir arayış içinde olduğu, işçi sınıfının genel olarak bir savunma içinde bulunduğu bir dönemde, kısacası solda derin bir yeniden yapılanma süreci yaşanırken, bu yaklaşım bazı durumlarda taktik kazanımlarla sonuçlanabilir.

Sorun yeniden kümelenmenin bir somut ve geçici taktik olarak uygulanmasında değil, bunun bir stratejiye dönüştürülmesindedir. BirSek'in seksiyonları bu süreçlere çoğunlukla kendi özgül programatik ve politik görüşlerini rafa kaldırarak, katıldıkları birleşik partilerin ortalamasına ya da çoğunluğuna adapte olarak, bunun da ötesinde yer yer grup olarak varlıklarına baştan ve bütünüyle son vererek katılmaktadırlar. Örneğin Peru ve İspanya'da IV. Enternasyonal Birleşik Sekretarya seksiyonları daha geniş yeniden kümelenme süreçlerine katılırken örgütlerini likide etmişlerdir. Başka deneyimlerde ise grupsal varlık sürdürüldüğü halde devrimci Marksizmin örgütsel görüşlerinin savunulmasından vazgeçilmekte, devrimci bir öncü partinin gerekliliği fikrinin yerini bu tür doğası henüz belirsiz birleşik partilerin ya da kitlesel işçi partilerinin son durak olarak algılanması almaktadır.

BirSek'in 20. yüzyıl sonlarına yaklaşırken ülkelerindeki en etkili örgütleri Fransa ve Brezilya'daki, ilki bağımsız bir örgüt olan, ikincisi ise İşçi Partisi (PT) içinde yer alan ama örgütsel bağımsızlığını koruyan iki seksiyonuydu. Bu stratejik yöneliş içinde Fransa'daki parti dağılmış, parça parça olmuş, önemli bir kesimi Jean-Luc

Mélenchon'un Boyun Eğmeyen Fransa partisine adapte olmuştur. Brezilya ise likidasyonizmin bir başka biçimini cisimleştirir. Başta Michael Löwy olmak üzere, bir dizi önder/teorisyen İşçi Partisi'ni Bolşevik tipte bir öncü devrimci partinin yerini alacak "yeni tip bir parti" olarak nitelemişlerdir. Kısacası, BirSek'in güçlü bir kesimi yeniden kümelenme yönelişini, birleşik partiler içinde erimek ve stratejik bir görev olarak Bolşevik tipte bir partinin inşasından vazgeçerek "yeni tip parti"yi onun yerine geçirmek biçiminde uygulamaktadır.

Bütün bunların da ötesinde, örgütsel likidasyon eğilimi Mandel hayattayken BirSek'in topladığı son Dünya Kongresi'nde (1995) "dünya partisi" fikrini ve "uluslararası demokratik merkezîyetçilik" anlayışını reddeden, Enternasyonal seksiyonlarının kendi başına buyruk birer örgüt olarak davranmasını öngören bir metnin ("Bugün Enternasyonal'i İnşa Etmek")⁴¹ kabul edilmesiyle fikrî doruğuna ulaşmıştır. Bu, devrimci Marksist bir gelenek için açık **örgütsel likidasyondur**. Programatik alanda ise likidasyon eğilimi, Bolşevizmin ve onun yeni koşullarda devamı olan Trotskizmin, yani devrimci Marksizmin programatik açıdan ayırıcı yanlarının IV. Enternasyonal geleneği içinden gelen bir enternasyonal örgütte giderek daha güçlü biçimde sorgulanması temelinde ortaya çıkıyor. Sorgulanan bu ayırıcı yanlar arasında, yukarıda sözü edilen demokratik merkezîyetçi Bolşevik parti anlayışının ve dünya partisinin yanı sıra, proletarya diktatörlüğü, bürokratik işçi devletlerinin (bugün en azından Küba ve Kuzey Kore) emperyalizme ve kapitalist restorasyona karşı koşulsuz savunulması ve politik devrim, sürekli devrim, işçi sınıfı partisinin bağımsızlığı gibi son derecede belirleyici politik ve örgütsel ilkeler yer almaktadır. Bu sorgulama, 1995 Dünya Kongresi'nde kabul edilen "Bugün Enternasyonal'i İnşa Etmek" başlıklı, yukarıda sözü edilen temel dokümanda doruğuna çıkmaktadır.

Ernest Mandel'in bu yükselen örgütsel ve politik likidasyon eğilimi karşısındaki konumu neredeyse bir muammadır. Hayatının 50 yılını inşasına adanmış Enternasyonal'in tarihsel işlevinin tamamlandığı görüşünden yola çıkan bu akımla aynı fikirde olması hiçbir biçimde beklenemez. Nitekim Mandel likidasyonist akımın en sivri çıkışlarına karşı Enternasyonal içinde yaşının ve sağlığının izin verdiği ölçüde mücadele etmiştir. İki örnek verelim. Birincisi, likidasyon eğiliminin IV. Enternasyonal'in işleyişinde demokratik merkezîyetçiliği ve dolayısıyla dünya partisi kavramını reddetmek anlamına geldiğini yukarıda belirtmiştik. Mandel, bu tartışmaya yaptığı müdahalede, uluslararası demokratik merkezîyetçiliğin önemi üzerinde durmuş, bunun dünya sınıf mücadelelerini belirleyen devrim, karşı-devrim, savaş gibi olaylarda vazgeçilmez bir nitelik taşıdığını vurgulamış, likidasyonist eğilimin savunduğu pozisyonun ise, I. Dünya Savaşı'nda II. Enternasyonal'in aldığı tavırla iflâs ettiğini hatırlatmıştır. İkinci örnek, Brezilya'ya ve PT'ye ilişkindir.

41 "Construire l'Internationale aujourd'hui", *Inprecor*, Dünya Kongresi Özel Sayısı, 1995.

1994 sonunda yapılacak seçimlerle partinin önderi Lula'nın ülkeye başkan seçilmesi olasılığı oldukça yüksekti. (Bu, o seçimde değil, 2002'de gerçekleşmiştir.) Derin çelişkilerle örülmüş bir toplumsal yapıda, Lula'nın başkan seçilmesi, dev toplumsal mücadelelerin patlak vermesine, hatta devrimci bir durumun doğmasına yol açabilirdi. Bu durumda, PT içindeki devrimci Marksistler bir devrime önderlik etme sorunuyla karşı karşıya kalacaklardı. İşte bu ilginç durum, Mandel ile Brezilya seksiyonu arasında ciddi bir tartışmanın yaşanmasına yol açmıştır.

Bu tartışmada Mandel, seksiyonu eleştirerek, Lula'nın ve önderi olduğu Articulação (Artikülasyon) eğiliminin sağa doğru kaydığını, burjuvaziyle anlaşmak için çaba gösterdiğini, PT'nin bir bütün olarak devrimci bir pozisyona kazanılamayacağını anlaşıldığını belirterek, seksiyonun Lula'dan bir aşamada kopma olasılığına hazırlıklı olması ve gerekli an geldiğinde kitlelerin öncülüğünü ele geçirmek için mücadele vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Seksiyon temsilcisi ise Lula karşısında çok daha iyimser bir tavır sergilemiş, partinin sol kanadının yaklaşımını abartılı biçimde savunmuş, durumun tehlikeler ve tuzaklarla dolu olduğunu görmezlikten gelmiştir.⁴² Uluslararası demokratik merkezîyetçilik konusundaki tartışma, Mandel'in programatik ve örgütsel alanda likidasyon eğiliminden farklılığını ortaya koyuyorsa, bu tartışma da, pratik devrimci politikada devrimci önderlik sorununu merkeze alan bir bakış açısı ile içinde yer alınan bulutumsu ortama adaptasyon arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Mandel'in kongrenin ertesinde hayatını yitirdiği hatırlanırsa, muhtemelen kongreye giden süreçte mücadelesinin kısıtlı olmasının hastalığının (Parkinson) çok ağırlaşmış olmasından kaynaklandığı düşünülmelidir. Mesele şudur ki, 1980'li yıllardan itibaren zaten işler kötüye gidiyordu. Mandel sağlığı yerindeyken bu baş aşağı gidişe kararlı bir şekilde dur dememiştir. 1995'e gelindiğinde, artık her şey için çok geçtir. Örgüt de önderi de hastadır.

Ne var ki, her ne kadar ileri tezahür biçimlerine karşı çıkmış olsa da Mandel'in likidasyon eğiliminin bu derecede ilerlemesinde çeşitli açılardan sorumluluğu olduğu söylenmelidir. Birincisi, Pabloizmin ciddi bir özeleştirisinin yapılmamış olması dolayısıyla, Enternasyonal'in likidasyonu yönünde başka bir konjonktürde ortaya çıkabilecek yeni eğilimlerin önü kesilememiştir. İkincisi, çeşitli seksiyonların (örneğin Avustralya SWP ve ABD SWP) devrimci Marksizmin programını terk etme sürecine yeterince erken müdahale edilmemesi, Enternasyonal içinde programatik likidasyonun tahammül edilebilir olduğu bir atmosfer yaratmıştır. Söz konusu sek-

42 Daha sonraki gelişmeler, Mandel'in iyimser senaryosu (devrimci kabarış) yoluyla değil, Lula'nın düzene teslim olması yoluyla, devrimci Marksistlerin Artikülasyon hizbinden kopma gerekliliği öngörüsünü doğru çıkarmış, ama tam da Mandel'in korktuğu gibi BirSek seksiyonu Lula önderliğine teslim olmuştur. Bkz. Sungur Savran, "Brezilya'da Lula Hükümetinin Bir Yılı. Post-Leninizmin İflası", *İşçi Mücadelesi*, sayı 10, Ocak-Şubat 2004 ve "Brazilya'da Lula Faciası", *Praksis*, sayı 14, Kış-Bahar 2006.

siyonların her ikisi de sonunda Enternasyonal'den kopmuştur ama tahribat kalıcı olmuştur. Üstelik merkez iki olayda da likidasyona doğru ilerlediği ortada olan seksiyon önderliklerine karşı mücadele etmediği için geride bir şey kalmamıştır. Üçüncüsü, perestroyka ve Gorbaçov konusundaki yanılgıları ve Sovyetler Birliği'nde kapitalizme geri dönüş olasılığını erken bir aşamadan itibaren ufkunun dışında bırakmış olması, Mandel'in 1989 ve 1991'den sonra Enternasyonal saflarında doğan kafa karışıklığına katkısı olmuştur. Dördüncüsü belki de en önemlisidir: 1968 yükselişiyle büyük bir sıçrama yaşayan Enternasyonal, doğru bir örgütsel inşa stratejisi izlemediği için dalganın dönüşüyle birlikte savrulmalara açık hale gelmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi, Enternasyonal'in ve önemli seksiyonlarının önderlikleri, ciddi bir kadro politikası oluşturmamış, işçi sınıfı içinde kökleşmek için yeterince erken çaba göstermemiş olduğu için, Enternasyonal yeterince proleter ve Bolşevik bir inşa yaşayamamıştır. 68'de başlayan yükseliş dalgası, 1979 (Thatcher neoliberalizmi) ve sonrasında bir düşüşe geçince, Enternasyonal, bir örgüt olarak bu uzun "çölden geçiş"e direnecek yeterli donanımına sahip olmadığı için, 1989'da gelen darbenin açtığı sarsıntı dönemine yeterince güçlü bir örgütsel yapıyla girememiştir. Bu noktayı Mandel 1989 yılında, BirSek'in merkezî yayın organı *Inprecor*'un 15.yılı dolayısıyla vermiş olduğu bir mülakatta bir özeleştiri olarak açık yüreklilikle belirtiyor:

...akıntıya karşı. Yirmi yıl mücadeleden sonra kadroların yaşlanması, yorgunluk ve bizim saflarımızda dahi belli bir kuşkuculuk; yayınların dağıtımındaki düşüş vs.'de de kendini ortaya koyan belli bir gerilemeye uğradık. (...) Kısmen kaçınılmaz olmasına rağmen, bu gerileme, Enternasyonal yönetimi düzeyinde yaptığımız ağır bir hatadan da kaynaklanıyordu. 1968'den sonra hareketimizin genişleme sürecinde, teorik eğitim, kadroların yenilenmesi ve gençleşmesi için düzenli bir siyasetin gerekliliğini büyük ölçüde küçümsedik. Bu düzeyde fazlasıyla kendiliğindenciydik. Gelişmemizin otomatik olarak kadro ve yöneticilerin paralel bir gelişmesini getireceğini düşündük. Oysa bunun yanlış olduğu ortaya çıktı.⁴³

Burada çok hassas bir noktayla karşı karşıyayız. Hayatının sonbaharında yaptığı bu özeleştiri de göstermektedir ki, Mandel'in bir devrimci Marksist olarak en büyük zaafı, güçlü bir örgütçü olamayışdır.

Nihayet, beşincisi, yükselen likidasyon eğilimi karşısında Mandel yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi kısmî eleştiriler yapmış olmakla birlikte, bütünsel bir mücadele yürütmemiştir. Bunun nedeni yaş ve sağlık koşulları olabilir ama baş-

43 Bu görüşme Türkçede yayınlanmıştır. Bkz. "Inprecor'un 15 Yılı", Ernest Mandel vd., *Enternasyonalizm ve Dördüncü Enternasyonal. Sosyalizmin Geleceği*, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1991 içinde, s. 91-92.

ka faaliyetlerini daha düşük tempoda da olsa yürütmüş olan bu büyük devrimci, hayatını inşasına vakfetmiş olduğu IV. Enternasyonal içinde gelişen bu eğilimlere karşı mücadeleye kesin bir öncelik vermek zorundaydı. Bunu yapmamış olması, ölümünden sonra terekisinin mirasyedilerin elinde çarçur edilmesinin önünü açmıştır! 21. yüzyılın ilk çeyreği, BirSek'in büyük ölçüde siyasi gelişmelere seyirci kaldığı, birçok örgütünün de erimekte olduğu bir dönem olmuştur.

Politik hataların ardındaki teorik zemin

Bütün bu politik hatalar bir rastlantı değildir. Teori ile başladık, şimdi uzun bir pratik politika parantezinin sonunda teoriye geri dönüyoruz. Mandel, Trotskist önderlerin ve hareketlerin büyük çoğunluğundan hiç farklı olmayan bir biçimde, Trotskiy'i Lenin'in bir dâhi öğrencisi olarak ele almak ve partilerini ve Enternasyonal örgütlerini her iki büyük önderin teorik ve pratik yaklaşımları doğrultusunda eğitmek yerine, Lenin'i zaman zaman saygıyla anmakla birlikte esas olarak bütün teorik ve politik gıdasını Trotskiy'den almak gibi bir büyük hatanın kurbanı olmuştur. Mandel'de bu, en keskin biçimini hayatının son demlerinde yazdığı, ölümünden aylar önce yayınlanan, neredeyse bir vasiyetname gibi kaleme aldığı *Trotzki als Alternative* kitabında ortaya çıkar.⁴⁴

Uzun bir yazıyı daha fazla uzatmamak için bu çok önemli konuya özet olarak yer verelim. Sözüünü ettiğimiz büyük sorun daha kitabın başlığından ve ilk cümlesinden itibaren çarpıcı biçimde ortaya çıkar. Başlık baştan bir hatanın cisimleşmesidir. Trotskiy *kime* alternatiftir? Stalin'e alternatif ise, Lenin (tek başına olmasa bile “Lenin ve Trotskiy” formülüyle) neden alternatifin bir unsuru değildir? “Lenin erken ölmüştü” diye bir gerekçe ileri sürülemez zira bu kitap Trotskiy'in ölümünden de yarım yüzyıldan fazla bir zaman sonra yayınlanmaktadır. Trotskiy ile Stalin arasında var olan mesafede Lenin'in yeri ikisinin arasında bir yerde midir? Yoksa Trotskiy Lenin'e de mi alternatiftir?

Kitabın girişinde söylenenler bu soruları daha da vahim hale getirir:

20. yüzyılın bütün sosyalistleri arasında, çağın ana gelişme eğilimleri ve temel çelişkilerini en berrak şekilde kavrayan Trotskiy'di, uluslararası işçi hareketine isabetli bir kurtuluş stratejisi için en berrak formülü sunan da oydu.⁴⁵

20. yüzyılın sosyalistleri arasında Lenin de olduğuna göre, Mandel daha ilk cümlesinden itibaren Lenin ile Trotskiy'i yarıştırmaya başlamıştır. Bunun hemen ardından Trotskiy'in yirminci yüzyılda “benzeri olmadığı” önermesi ve daha da genel olarak “tarihe sosyalist hareketin en önemli stratejisti olarak geçeceği”

44 Ernest Mandel, *Alternatif Olarak Troçki*, çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2021.

45 Leon Trotsky, *Trotsky as Alternative*, Londra: Verso, 1995, s. 1.

iddiası gelecektir.⁴⁶ Daha da ileriye giden Mandel, Trotskiy'in "devrim öncesi veya devrimci mücadeleler sırasında, halk kitlelerinin ruh durumunu bütün çelişkileri ve uyumsuzlukları ile birlikte kavrama konusunda başka hiçbir sosyaliste olmayan bir yeteneğe sahip olduğunu"⁴⁷ söyler. Daha öncekilerden de fazla burada artık Trotskiy'in Lenin'e üstünlüğü iddiası skandal boyutlarına ulaşmaktadır bizce.

Biz sürekli devrim stratejisinin Ekim devrimini tıpatıp öngörmüş olduğunu ve Lenin'in de devrim esnasında bunu gayet iyi görmekle birlikte kamu önünde açıklamadığını yazmış biri olarak bu iddiaların bir bütün olarak ele alındığında Marksist ya da komünist hareketin tarihî bilançosu açısından bütünüyle yanlış olduğunu da göstermiş bulunuyoruz.⁴⁸ Trotskiy'in sürekli devrim konusundaki öngörüsünün göz kamaştırıcı parlaklığına rağmen 20. yüzyılın en büyük stratejisinin Lenin olduğunu, onun 20. yüzyılın dünya devriminin yolunu daha 1920'li yılların başında çizmiş olduğunu da Lenin'in ölümünün 100. yıldönümünde yayınlanan kitabımızla ortaya koymuş bulunuyoruz.⁴⁹ O yüzden bu yazı bağlamında bu uzun tartışmaya girmeyeceğiz. Trotskiy kendisinin "Lenin'in öğrencisi" olduğunu *Hayatım* başlıklı eşsiz politik biyografisinde kendisi yazmıştır. Brest-Litovsk barışı imzalandıktan sonra bir parti konferansında yaptığı konuşmaya delegelerin uzun alkışlarla karşılık vermesi hakkında şöyle diyor Trotskiy:

Parti, böylelikle, benim Lenin'e karşı, kıskançlıktan ya da küçük hırslardan arınmış tavrımı anladığını ve takdir ettiğini gösteriyordu. Lenin'in, devrim için ve benim için ne anlama geldiğini tam tamına kavramıştım. O, benim ustamdı.⁵⁰

Öte yandan, Lenin'in ihmal edilmesinin, Trotskiy'in tek başına yüceltilmesinin Trotskist hareketin başındaki en büyük teorik-ideolojik bela olduğunu çalışmalarımızda anlattık. Sadece biz değil partimiz Devrimci İşçi Partisi, Trotskiy'in ölümünün 80. yıldönümünde bir bildiri yayınlayarak şöyle dedi:

... bazı istisnalar hariç, kendilerini Trotskiy'in mirasçıları olarak gören bu hareketlerde Lenin fiiliyatta yoktur. Değişik ölçülerde olmakla birlikte, Trotskist hareket Trotskiy'in mirasını savunmak konusunda çok hassastır, ancak bugünün devrimci partilerini ve Enternasyonal'i kurmak için Lenin'in kavrayış ve sezgilerinden çok ender faydalanır. Trotskist hareketin ciltleri dolduran siyasi literatüründe Lenin

46 A.g.y., s. 10.

47 A.g.y., s. 22.

48 Sungur Savran, *Marksistler*, cilt 1: *Teori-Pratik Birliğine Doğru*, İstanbul: Yordam Kitap, 2022, Bölüm 14: "Lenin ve Trotskiy: Bir İlişkinin Anatomisi", s. 507-577.

49 Sungur Savran, *Lenin: Dünya Devriminin Önderi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2024, özellikle Bölüm 6-10.

50 Leon Trotsky, *My Life*, New York: Pathfinder Press, 1970, s. 393-394.

hemen hemen mevcut değildir. Özel olarak Lenin'in katkısı olan fikirler ikinci plana itilir veya daha da kötüsü toptan terkedilir. Birçok Trotskist hareketin eğitim müfredatında Lenin'e özgü Marksizme odaklanılan kısımlar olup olmadığı şüphelidir.⁵¹

O bildiri aynı zamanda bunun en büyük maliyetinin Trotskist hareketin Lenin'in öncü parti kavrayışını sindirememesi olduğunu ileri sürüyor. Bunun temelinde Trotskiy'in 1903-1917 arasında sıkı disipline bağlı, merkeziyetçi, öncü işçilerle Marksist bilim ve stratejiyi birleştiren bir parti modelini reddetmesi vardır. Trotskistler Trotskiy'in bu hatasını onarmak yerine derinleştiriyorlar. Özgül olarak Mandel, söz konusu kitabında Trotskiy'in hayatının sonunda bu konuda kamu önünde yaptığı olağanüstü dürüst özeleştiriden söz etmekten kaçınması bir yana, kitabın değişik noktalarında bu sorunun üstünü örtecek birtakım formüllere başvuruyor.⁵² Trotskiy'in parti meselesinde hatasından ancak 1917'de dönmesini Trotskiy'in "ikameciliğe reddiyesini bir proleter öncü örgütünün gerekliliği konusundaki berak [??!] kavrayışı ile senteze ulaştırmasının ancak 1917'de gerçekleştiği" biçiminde özetliyor.⁵³ Gerçek ancak bu kadar süslenebilir, üzeri ancak böylesine yakışsız biçimde örtülebilir!

Bu "Troçkizm" zamana yayılmış biçimde gücünü yitirmektedir. Gelecekte Lenin'in gerçek Marksizmi sahtelerinden ayırmak için kullandığı terimle **devrimci Marksizm**, Marx ve Engels'in teorik-programatik müktesebatına Lenin ve onu "ustası" bellemiş olan Trotskiy'in yaptığı dev katkıların aydınlığında, insanlığı kurtaracak dünya devriminin ve sınıfsız toplumun inşasının yoluna ışık tutacaktır.

Gelecek kuşaklar için Mandel'in anlamı

Bir büyük düşünürün ve hayatını sevabıyla günahıyla sınıfsız topluma erişme çabasına adanmış bir devrimcinin mirasına sahip çıkmak onu papağan gibi tekrarlamak ya da onun yaptıklarını aynen yapmaya çalışmak değildir. Esas yapılması

51 Devrimci İşçi Partisi, "Trotskiy'e Lenin Yoluyla Dönün", <https://gercekgazetesi1.net/dip-bildirileri/trotskiye-lenin-yoluyla-donun>.

52 Mandel'in devrimci öncü parti konusunda kendi eğitimi Pabloizmin etkisi altında çok kötü bir oluşuma maruz kalmış olmalıdır. Ama bir aşamada, BirSek'in en devrimci ruhla mücadele ettiği 1970'li yıllarda, Mandel *Leninist Örgüt Teorisi* başlıklı bir broşürle Bolşevik örgütlenme, sınıf ve sınıf bilinci arasındaki ilişkileri incelemiştir. Bkz. Ernest Mandel, *Leninist Örgüt Teorisi*, çev. Oktay Emre, Yeni Yol Broşür Dizisi, 1977. (İngilizce basımı *The Leninist Theory of Organisation*, 1971 tarihini taşıyor, www.marxists.org/history/etol/img/img-pamphlets/IMG-%20The%20Leninist%20Theory%20of%20Organization.pdf). Bu, Mandel'in parti konusunda bazı Trotskistlerden (en başta bu konuda Luxemburg'cu bir tutumu olan Tony Cliff'ten) daha iyi bir tutuma sahip olduğunu gösterse de Pabloizmin ve BirSek'in örgüt konusundaki gevşeklikleri sorunun ta başından beri var olduğunu, 1970'li yılların bir istisna olduğunu göstermektedir.

53 *Trotsky as Alternative*, a.g.y., s. 10.

gereken, onun, içinde yaşadığı çağda hangi sorunlarla boğuştuğunu, çağının bu sorunlarına ne yanıt getirdiğini, bunları yaparken hangi teorik ve politik yöntemleri kullandığını anlamak ve değerlendirmek, yaptığı doğru ve yanlış işleri birbirinden ayırdıktan sonra doğru olan yaklaşımlarından yeni dönemin ihtiyaçları açısından yararlanmak, Mandel gibi devasa hatalar da yapmışsa bunlardan ders çıkarmak ve benzeri hataları tekrarlamamaktır. Mandel’de, bu yazı boyunca ortaya konulmaya çalışıldığı gibi, yararlanılacak pek çok şey vardır. Elbette, kaçınılması gereken ölümcül hatalar da yapmıştır. Bunları birbirinden ayırmak, hataların derinine gidecek yöntemindeki yanlışları da bulmak, yanlış reddederken doğruyu benimsemek gereklidir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra, Mandel sonrası dönemin devrimci Marksistlerini iki temel görevin beklediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunlardan birincisi, dönemin değişen özellikleriyle ilgilidir. Mandel, bir teorisyen ve bir devrimci olarak “millî komünizmler çağı” olarak anabileceğimiz uzun bir dönemin sorunlarıyla boğuştu. Enternasyonalizmin (bazı önemli istisnalara rağmen) bütün işçi hareketleri ve var olduğu kadarıyla devrimci hareketler tarafından terk edildiği bir çağda, devrimci Marksizmin bayrağını yüksekte tuttu. Bugün ise millî komünizmlerin çözülmesinin artçı sarsıntılarıyla altüst olmuş bir dönemi yaşıyoruz. Çağ artık millî komünizmler çağı değil hem sağda hem de solda yeni-liberalizm ve postmodernizm çağıdır. Çağ, bencillik çağıdır. Solda post-Leninizm çağıdır. Mandel sonrası devrimci Marksistleri, millî komünizmler çağının eleştirisinden elde edilen kazanımları yitirmeksizin, teoriyi ve devrimci politikayı bunlar üzerinde yükselterek sağ ve “sol” liberalizmin eleştirisini ve pratikte yenilgiye uğratılmasını hedefleyen bir biçimde yaklaşımlarını genişletmelidirler.

Ama bundan da daha önemli görev, Mandel’in inşasına 50 yılını adadığı IV. Enternasyonal’i ve onun devrimci Marksist programını, iflasa doğru yol alan BirSek doğrultusunda değil, Bolşevik bir tarzda, Komünist Enternasyonal’den öğrenerek, onun yapılarını inceleyerek geleceğe taşımaktır. İşçi devletlerinin çöküşü ve çöküş yaşanmayan ülkelerde bile kapitalizmin restorasyonu (Çin ve Vietnam), dünya sorununu genel olarak sersemletir ve mahvederken devrimci Marksist hareketin çoğunluğunda bile, dönemin “post” adlı akımlarına nazire ile söylersek bir post-Leninist eğilim yaratmıştır. Marx (aynen Swatch marka saatlerde kullanılan Che gibi) adına rüşvet-i kelâm ile saygı gösterilen, düşünceleri ise tarihin tozlu raflarına kaldırılmaya çalışılan bir efsane kahramanı haline getirilmiştir. Lenin ise her şeyden sorumlu tutulmaya çalışılan bir despot ve iktidara tapan bir gulyabanidir. Yakılması gerekir. Stalinist bürokrasinin suçları tarihin gördüğü en asil, en umut dolu siyasi programı yere batırmak için kullanılıyor. Böyle gerici bir ortamda, gençlik, yaklaşmakta olan barbarlığa karşı etkili bir savaş verecekse kendini Marksizmin devrimci teorisiyle, programıyla, stratejisiyle donatmalıdır. İhtiyaç duyacağı yüksek kavrayış, elbette

her şeyden önce kurucu ustalar Marx ve Engels'ten, onların doğrudan mirasçısı, teori ve programı pratiğe tam olarak tercüme eden ve dünya sistemini kavrayan Lenin ve Trotskiy'den gelecektir. Onların yanı sıra o kuşaklardan sayısız devrimci bugünün gençliğine yol gösterecektir. Mandel gibi teorisyen ve devrimci yolda yürüdüğü ölçüde ama sadece o ölçüde saygıdeğer militanlar ise hem onların önemine doğru ışık tuttuğu hem de II. Dünya Savaşı'ndan bugüne nasıl geldiğimizin anlaşılmasını sağladığı kadarıyla gençliğin yolunu aydınlatacaktır.

Son bir nokta. Gençlik kolay yoldan başarıya koşullanmamalıdır. Başlangıç küçük örgütlerde harcanan yıllar olabilir. Mandel, aynen kendisi gibi henüz çok gençken Nazilerce tutsak edilen, ama kendisinden farklı olarak Auschwitz toplama kampında ölen yakın dostu, parlak aydın Abraham Léon hakkında şu satırları yazmıştı:

Onun hayat hikayesini öğrenenlerden bazıları belki de bu kadar özel yetenekleri olan bir insanın kaderini neden küçük bir devrimci örgüte bağladığını merak edecektir... Bu insanlar kendilerine şu soruyu soracaktır: Avrupa'nın en parlak aydınları arasında yer alan Marcel Hic'ler, Martin Widelin'ler, Abraham Léon'lar neden kendilerine ne başarı, ne şan şöhret, ne toplumdaki saygı, ne de hatta asgari düzeyde bir maddi konfor vadetmeyen, tersine onlardan her türlü fedakârlığı, rahatlarını, hatta hayatlarını talep eden ve hizmet etmek istedikleri proletaryadan çoğu zaman yalıtılmış biçimde uzun ve nankör bir çalışmayı gerektiren bir hareketi seçmişlerdir? Ve bu insanlar eğer bu genç devrimcilerde, entelektüel yeteneklerinin yanı sıra olağandışı ahlaki özellikler bulunduğunu fark edebilirlerse, o zaman kendi kendilerine diyeceklerdir ki, bu tür insanları yalnızca fikirlerinin gücü ve ideallerinin haslılığı sayesinde kendine çekebilen ve bu rasyonalist diyalektikçileri feragatın ve adanmışlığın böylesine doruklarına yönltebilen bir hareket, hiçbir zaman ölemez, çünkü insanlığın soylu olan nesi varsa bu harekette mevcuttur.

İşte Mandel'in kendisinin, Avrupa'nın o parlak ve yetenekli aydın ve teorisyeninin kendi hayatının sırrını da bu satırlarda bulmak mümkün. Mandel IV. Enternasyonal'e kendini fedakârca adanmıştır, ama IV. Enternasyonal olmasaydı Mandel de bugün tanıdığımız ve bildiğimiz o büyük teorisyen olamazdı. Gelecek kuşakların Mandel'in hayatından çıkarması gereken en büyük ders, teori ile pratik arasındaki bu bağıdır. Aydın olmak yetmez. Devrimci olmak gerekir. Çünkü Marksist aydın ancak pratikten kopmazsa gerçekleri tam olarak keşfedebilir ve ortaya koyabilir.